ՆՊԱՏԱԿ

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ԴԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1993 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ | 16—28 ՓԵՏՐՎԱՐԻ 1995 Թ., № 2 (45) | ԳԻՆԸ՝ 25 ԴՐԱՄ

ԶՈՐԱՎԱՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿ—130

ԱՆԴՐԱՆԻԿԱ ՊԱՏՈՒՄ

Լրանում է հայ ժողովրդի դյուցազնական զավակներից մեկի՝ Անդրանիկ Օզանյանի ծննդյան 130 տարին:

Մեր ժողովուրդը բազում լեգենդներ ու առասպելներ է հյուսել իր հերոս զավակի անձի շուրջ, որոնց մեջ նրա անսահման սերն ու հիացմունքն է Անդրանիկ զորավարի նկատմամբ:

Այսօր «Նպատակ» թերթը, անդրադառնալով Անդրանիկի 130-ամյակին, որոշել է գրել ոչ թե Անդրանիկ-զորավարի, Անդրանիկ-հայդուկի, Անդրանիկ-հայրենասերի ու մեծատառ հայի մասին, (այդ մասին մենք գրել ենք) այլ մի պատառիկ ներկայացնել Անդրանիկին նրվիրված դյուցազնապատումից, որի պայծառ էջերից է, անշուշտ, Շիրազյան Անդրանիկապատումը:

Հովհաննես Շիրազի համար Անդրանիկը հայրենիքի զինվորի, ժողովրդական հերոսի, հայի ու հայրենասերի իդեալ էր, մարդ, որ ավելի քան որևէ մեկը, փորձում էր իրականություն դարձնել Շիրազի իղձերը, որոնք և Անդրանիկ Օզանյանի իղձերն էին՝ ավա՜ղ... չիրականացած հույսեր, որոնց համար ապրեց, կռվեց ու մարտնչեց Անդրանիկը:

(Կարդացեք 2-րդ էջում)

Անդրանիկ զորավարի մահարձանը Պեր Լաշեզում (Փարիզ):

ՀԱՂԹԱՆԱԿ—50

ՍՏԱԼԻՆԸ, ՉԵՐՉԻԼԸ ԵՎ... ԹՈՒՐՔԻԱՆ

Ստալինգրադի և Կուրսկի ճակատամարտերում խորհրդային զինված ուժերի տարած հաղթանակները գերմանական զորքերի պարտությունը դարձրին անխուսափելի: Դրան նպաստեցին նաև Հյուսիսային Աֆրիկայում և Իտալիայում դաշնակիցների ձեռք բերած հաջողությունները: Միաժամանակ լայն հնարավորություն ստեղծվեց ԽՍՀՄ-ի և դաշնակիցների միջև ռազմաքաղաքական սերտ համագործակցության համար: Այս գործում կարևորվում էր նաև Գերմանիայի կողմնակից պետությունների հետ հետագա հարաբերությունների մշակումը:

1943 թ. աշնանը Թեհրանում տեղի ունեցավ ԽՍՀՄ-ի, Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի ղեկավարների կոնֆերանսը: Դաշնակիցները պարտավորվեցին 1944 թ. գարնանը Արևմտյան Եվրոպայում բացել երկրորդ ճակատը, պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց պատերազմից հետո Եվրոպայում, այդ թվում նաև Գերմանիայում քաղաքական համագործակցության սկզբունքների վերաբերյալ: Ստալինը, Ռուզվելտն ու Չերչիլը համախոհությամբ խոստացան միակողմանի բանակցություններ չվարել գերմանացիների հետ, և Թեհրանի դեկլարացիայի համաձայն, ընդունել միայն Գերմանիայի անվերապահ կապիտուլյացիան:

Սակայն, արևմտյան տերությունները վարում էին երկակի խաղ: Մինչև Թեհրանի կոնֆերանսը և հենց այդ օրերին ԱՄՆ-ի և Անգլիայի գործակալները Թուրքիայում (Անկարայում և Ստամբուլում) գաղտնի բանակցություններ էին վարում Հիտլերի ու Ռիբբենտրոպի վստահելի մարդկանց հետ: Այդ բանակցությունները վերաբերում էին աշխարհում հետպատերազմյան քաղաքականության խնդիրներին: Դրանցում կարևորվում էր ԽՍՀՄ-ի հետ «միացյալ» Եվրոպայի փոխհարաբերությունների հարցը: Անջատողական հանդիպումներ կազմակերպվեցին նաև Վատիկանում, Իսպանիայում և այլուր: Եվ ինչքան խորանում էր Գերմանիայի քայքայումը, այնքան էլ հաճախակի էին դառնում արևմտյան տերությունների շփումները գերմանական էմիսարների հետ:

1942 թ. ամռանը, Ստալինգրադի ճակատամարտի նախօրյակին, ԱՄՆ-ը և Անգլիան դադարեցրին ԽՍՀՄ-ի օգնությունը լենդ-լիզի գծով: Թուրքիան հենց այդ ժամանակ էլ հայտարարեց, որ «անմասնակից չի մնա ԽՍՀՄ-ում սպասվող դեպքերին»՝ բացահայտորեն ակնարկելով իր պատրաստակամությունը, հարկ եղած պահին ԽՍՀՄ-ին պատերազմ հայտարարելու մասին: Հիշենք նաև, որ Թուրքիան Գերմանիայի հետ բարեկամության պայմանագիր էր կնքել ԽՍՀՄ-ի վրա նրա հարձակվելուց չորս օր առաջ: Եվ մինչև 1945 թ. Թուրքիան նեղուցներով բաց էր թողնում դեպի Սև ծով գերմանական ռազմանավերը: Չնայած դրա վերաբերյալ ԽՍՀՄ-ի բողոքներին, Թուրքիային խեղդի բերելու մասին Չերչիլին ու Ռուզվելտին Ստալինի ու Մոլոտովի ուղերձներին, Անկարան շարունակում էր Գերմանիային աջակցելու քաղաքականությունը:

Թեհրանի կոնֆերանսի ժամանակ Ստալինը Չերչիլից և Ռուզվելտից պահանջեց ստիպել Թուրքիային՝ պատերազմի մեջ մտնել Գերմանիայի դեմ և ներփակել գերմանական ու ռումինական նավերը: Ստալինի այս պահանջը, իհարկե, մերժվեց: Միայն 1945 թ. գարնանը Թուրքիան ձևականորեն պատերազմ հայտարարեց Գերմանիային, նախապես պայմաններ ստեղծելով Սև ծովից նրա նավերի անվտանգ հեռանալու և ԱՄՆ-ի ռազմածովային ուժերին հանձնվելու համար:

Թուրքիայի ռազմաքաղաքական պլանների մեջ մտնում էր ամբողջ Հայաստանի, ինչպես նաև Վրաստանի, Հյուսիսային Կովկասի, Ադրբեջանի մի մասի, Իրանի, Սիրիայի, Իրաքի մի շարք շրջանների գրավումը: Գերմանիան Թուրքիային խոստացել էր նաև այն ժամանակ Մեծ Բրիտանիային պատկանող Կիպրոս կղզին, Էգեյան ծովում գտնվող մի քանի կղզիներ: Թուրքիային էր սանձնում Ղրիմի վրա պրոտեկտորատի իրավունքը: 1941 թ. կնքված գերմանա-թուրքական պայմանագրի համաձայն, Թուրքիան ԽՍՀՄ-ին պետք է պատերազմ հայտարարեր «Ռոստովում գերմանական հաղթանակի ամենամեծ հաջողության պահին»: Սկզբում այդ նախատեսված էր կատարել Մոսկվայի անկումից հետո: Դա չհաջողվեց: Հույսը մնաց Ստալինգրադի, հետո Կուրսկի ճակատամարտերի վրա: Բայց պատմությունն այլ ընթացքի վրա դրեց գերմանա-թուրքական ցանկությունը: Ցանկալի պահը չստացվեց: Բացի դրանից, 1941 թ. օգոստոսին իրանական կառավարական համաձայնությամբ, խորհրդային և բրիտանական զորքերը մտան Իրան: 1943 թ. սեպտեմբերին Իրանը պատերազմ հայտարարեց Գերմանիային խմբակցությանը, որը ընտելիորեն ազդեց Թուրքիայի վրա և մասնավորապես հեշտացրեց Թեհրանում կոնֆերանսի անցկացումը:

Չերչիլը հույսը չէր կորցնում Գերմանիային օգնելու

Կարդացեք 3-րդ էջում

ՊԱՏԱՐԱԳ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ

Ակադեմիկոս Հակոբ Մանանդյանը, որ 1899-ին ավարտել էր Գերմանիայի Եննա քաղաքի համալսարանը, ուսուցչության իրավեր է ստանում Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի վարչությունից: Նա ընդունում է հրավերը և հաջորդ տարվանից սկսվում է նրա գիտամանկավարժական գործունեությունը Էջմիածնում: Հակոբ Մանանդյանն ապրում էր մոր, քրոջ և կրտսեր եղբոր հետ: Նա շատ մտերիմ էր Կոմիտաս վարդապետի հետ, որը գրեթե ամեն օր, հատկապես երեկոները, այցելում էր Մանանդյաններին:

Մանանդյանների Էջմիածնի համեստ ու անշուք բնակարանում, Կոմիտասը Հակոբ Մանանդյանի մայրիկին և քրոջը՝ Աստղիկին, խնդրում էր երգել ժողովրդական երգեր: Վերջում տանտիրուհու խնդրանքով նվագում և երգում էր ինքը՝ Կոմիտասը:

Մանանդյանների հարկի տակ Կոմիտասն առանձին հատվածներ էր կատարում իր «Անուշ» օպերայից: Տոնական օրերին և տոնախմբությունների ժամանակ «Անուշ»-ից հատվածներ էր կատարում նաև ճեմարանի մեծ դահլիճում:

Կոմիտասի համերգներին հաճախ մասնակցել է նաև Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Խրիմյան Հայրիկը: Մի անգամ Կոմիտասի կատարմամբ լսելով հայ ժողովրդական երգերը, Մկրտիչ Խրիմյանը մոտեցել է հանճարեղ երգահանին՝ համբուրել նրա ճակատը, կարգադրել ձայնագրել և վանքի ձայնադարանում պահել այդ երգերի երաժշտությունը:

Էջմիածնում հավաքված գիտնականների խումբը, որին հուսադրում, ուժ ու կորով էր տալիս վաղամեռիկ ամենայն մեծ մտածողի Արծիվը, մեծ գործ էր կատարում հայ ժողովրդի պատմական անցյալի ուսումնասիրության ուղղությամբ: Վանքն ուներ տպարան, պաշտոնական «Արարատ» ամսագիրը, որտեղ գիտական հոդվածներից և հայագիտական խնդիրներից բացի, հրապարակվում էին Կոմիտաս վարդապետի երաժշտագիտական անտիպները, հոդվածները:

Իր ձեռագրատան շնորհիվ, Էջմիածինը դարձել էր ինքնատիպ գիտական կենտրոն, որի պատճառով դրսից հաճախ այստեղ էին այցելում ականավոր հայագետ-գիտնականները, ինչպես, օրինակ, պրոֆեսոր Ֆինկը իր քրոջ հետ, Նիկողայոս Ադոնցը և ուրիշներ:

Խրիմյան հայրիկը շատ էր սիրում Հակոբ Մանանդյանին և Կոմիտասին:

Էջմիածնի շրջանի իր սանմոռանալի հիշողություններից Հակոբ Մանանդյանը մեծ հուզմունքով ու հիացմունքով էր պատմում Կոմիտասի և ճեմարանի ուսանողների մի մեծ խմբի հետ Անի այցելելու մասին: Մեծ երգահանը Մայր տաճարում իր ղեկավարած երգեցիկ խմբի հետ կատարել է պատարագը: Մանանդյանը նշում է, որ ինքը ռուսական կենտրոններում և արտասահմանի մայրաքաղաքների օպերաներում շատ է լսել խոշորագույն ու առաջնակարգ երգիչների ու խմբերի համերգները, սակայն այնպիսի երգեցողություն, որ վիճակված է եղել իրեն լսել Անիի Մայր տաճարում, Կոմիտասի ղեկավարությամբ, ինքը ոչ մի տեղ չի լսել: Նա հատկապես շեշտում էր, թե ինչպես ձայնի ալիքները Մայր տաճարում որոշ չափով երկարում և առանձնահատուկ հնչողություն էին ստանում: Այդ երևույթը Մանանդյանը բացատրում էր եկեղեցու կամարների և պատերի առանձնահատուկ կառուցվածքով, որը հայ հին ճարտարապետության եզակի ձեռքբերումներից էր:

ԼևոՆ ԿԱՆԴՅԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԼԱԲՈՐԱՏՈՐԻԱՆԵՐՈՒՄ

Փորձը հաջողվեց

«Նաիրիտ» գիտաարտադրական ձեռնարկության գիտական կենտրոնի թիվ 32 լաբորատորիայում, որի աշխատանքները ղեկավարում է Արտավազդ Սողոմոնյանը, աշխատանքային իրարանցում էր: Երկու աշխատակցից բաղկացած խմբին հանձնարարական էր տրվել իրականացնելու սպունգի ստացման գիտափորձ: Խմբի ղեկավարն ավագ գիտաշխատող, քիմիական գիտությունների թեկնածու Վազգեն Ավայյանն է, օգնականը՝ լաբորանտուհի Հասմիկ Հարությունյանը:

Գիտափորձի արդյունքը մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում: Լատեքսից պատրաստված սպունգների արտադրությունը հանրապետության համար կարևոր է, քանի որ դրանք կիրառություն են գտնում ամենատարբեր բնագավառներում՝ երկաթուղային տրանսպորտում, կահույքի արտադրության մեջ, գյուղատնտեսական մեքենաշինության մեջ, այլուր: Ռետինե սպունգները կիրառվում են նաև շինարարության մեջ՝ որպես ձայնային և ջերմային մեկուսիչներ: Մի խոսքով, գործը հետաքրքրական է և կարևորներից: Ձեռնարկության տնօրենի հանձնարարականը շատ ավելի պարտավորեցնող էր՝ գտնել ձեռնարկությունում եղած ժամկետանց, տրանսպորտային ուղիների շրջափակման հետևանքով «ծերացած» լատեքսների կիրառության եղանակը սպունգների արտադրության մեջ: Եվ ստեղծագործական խումբը աշխատանքի անցավ:

Ինքը՝ Վ. Ավայյանը, լատեքսների հետախուզության գործում մեծ փորձ ունի: Նրա գրչին է պատկանում 1970 թվականին հրապարակված հետազոտությունը «Սինթետիկ լատեքսներն ու դրանց կիրառությունը» վերնագրով, ուստի սպունգի ստացման գործում նրան տրված առաջադրանքը պատահական չէր: Իսկ ի՞նչ բաղադրանյութերից է գոյանում սպունգը: Վ. Ավայյանը պարզաբանում է, որ սպունգն առաջանում է լատեքսի խտացմամբ՝ վուլկանացման և ժելատինացման ճանապարհով: Այս վերջին փուլում որպես քիմիական ագենտ են ծառայում ցինկի օքսիդը, ծծումբը: Սակայն տվյալ պարագայում խնդիրը քիչ այլ բնույթ ուներ: Գիտական կոլեկտիվն իր առջև խնդիր է դրել լատեքսն օգտագործել առանց խտացման: Սա տեխնոլոգիական նոր չափանիշներ է մտցնում, պահանջում նոր մոտեցում: Այս մեթոդն ապահովում է նաև օգտագործվող նյութի մեծ խնայողություն, որը ներկա ժամանակներում ոչ պակաս կարևոր է:

Խումբը չհասցրեց աշխատանքները մինչև տարեվերջ ավարտել: Խանգարեցին հազար ու մի մանրուքներ, որոնք պայմանավորում են գիտափորձերի հաջող ելքը. մեկ նյութի պակասություն կար, մեկ սենյակային անհրաժեշտ ջերմաստիճանի: Եվ ահա նոր տարվա առաջին օրերից գիտափորձերը վերսկսվեցին:

Վազգեն Ավայյանը միշտ ներքին պայքարի, պրպտումների ու ստեղծագործական լարման մեջ է: Բոլոր փորձերի ժամանակ նրա լավագույն օգնականն է լաբորանտուհի Հասմիկը: Իր՝ Ավայյանի խոսքերով, նա անգնահատելի է դարձել, որ կարող է օգնել ամենախստապահանջ գիտնականին: Միմյանց հարգելու, մեկմեկու հոգսով ապրելու ջերմ մթնոլորտ է տիրում լաբորատորիայում, որի արդյունքում էլ գոյանում են հաջողությունները:

Լաբորանտուհին սպունգի բաղադրանյութով լցված փորձանոթը դնում է հարիչի տակ. կնոջ համար այնքան ծանոթ շարժում, որը հուշում է խոհանոցային եռուզեռը: Իրականում քիմիական լաբորատոր, գիտական աշխատանքների «խոհանոցն» է դա, որի արդյունքում ծնվում են մեր տնտեսության համար կարևորություն ներկայացնող ամենաբազմազան նյութեր: Նրանց փորձերն ինձ էլ են գրավում: Ես ամեն անգամ հետաքրքրվում եմ նրանց փորձի արդյունքով:

Այդ օրը նրանք սովորականից անտրամադիր էին. երևում է փորձի արդյունքներն ուշանում են, իսկ ղեկավարությունն անհամբերության նշաններ է ցույց տալիս: Ես, որ մոտիկից ծանոթ եմ ստեղծագործական աշխատանքով զբաղված մարդկանց կյանքին, գիտեմ, թե որքան դժվար է նրանց աշխատանքային օրը դնել կաղապարների մեջ: Գիտական աշխատանքը չի կարելի խստորեն ծրագրավորել, քանի որ գիտնականն աշխատում է միշտ, ամենուր, նույնիսկ հանգստի պահին:

Ու թեև այդ օրը նրանք ինձ սովորականից անտրամադիր թվացին, բայց գործը կարծես արդեն հաջողությամբ պսակվելու վրա էր:

Լատեքսի բաղադրանյութով սրվակը Վ. Ավայյանը մոտեցրեց աչքերին, վեր ու վար արեց: Օգնականը կողքին կանգնած, շունչը պահած սպասում էր: Հասմիկը թերմոստատից հանեց մետաղական կաղապարը, որի մեջ փորձարկվող նյութն էր: Անմիջապես ժպիտ հայտնվեց նրանց դեմքին: Տրորթանման սպունգը երկու ձեռքում պահած՝ գործընկերները հրճվեցին.

— Թիվ երեք փորձը պսակվեց հաջողությամբ...

Թիվ երեքը: Սա միայն իրենք են ասում: Իրականում դրանց միջև հոսել են նման բազում փորձեր, որոնց արդյունքում էլ ծնվեց այն, ինչին սպասում էին: Սա նրանց աշխատանքային առօրյայի մի մասն է: Առօրյա, որն իմաստավորվում է գիտական որոնումներով, հաղթանակներով, կատարած գործի կարևորության գիտակցումով:

Վազգեն ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

Պարոնայք, ես ամաչում եմ...

Հարգելի խմբագրություն: Այն, ինչ ստիպել է ինձ գրել ձեզ, երևի թե այսօր շատերին է հուզում և մտահոգում: Եվ այնուամենայնիվ, հազիվ թե ուղարկվեր այս նամակը, եթե չլիներ վերջին օգնությունը, որ բաժանվեց հանրապետության բոլոր կենսաթոշակառուներին և ամեն կարգի թոշակառուներին:

Բարեգործությունը, այո, մարդասիրական գործ է և շատ խրախուսելի: Սակայն, իմ համոզմամբ, այն երբեք ստացողիչ չպետք է լինի մարդասիրական օգնությունն ստացողի համար: Իսկ վերջին օգնությունը ստորացուցիչ էր ոչ միայն ստացողների, այլև բաժանողների համար: Ի դեպ, սա ես ասում եմ որպես մեկը, որ անմիջապես կապ ունի այդ բաժանելու գործողության հետ, քանզի ես երկար տարիներ աշխատել եմ որպես վաճառող: Իսկ վերջին ժամանակներս մեր հիմնական գործը դեպքից-դեպք օգնություն բաժանելն է, կամ կտրոնով վաճառքը: Իհարկե, հազիվ թե կարելի է նորմալ համարել, երբ շաքարավազը մարդկանց վաճառում են կիլոգրամը 200 դրամով: Ամոթ է, ախր: Սակայն չշեղվեմ, և նորից վերադառնամ վերջին օգնությանը:

Սկսեմ նրանից, որ այդ օգնությունն ստանալու համար առնվազն մեկ օր հերթ էին կանգնում: Հերթը հասնելուց հետո շրջգործկոմի ներկայացուցիչը ստուգում-գրանցում էր թոշակառուի փաստաթղթերը և գանձում 50 դրամ (անհայտ է, թե ինչի համար. չէ՞ որ օգնություն է): Հետո: Հետո հերթը հասնում էր մեզ՝ կշռելու 2 կգ ալյուր, 1 կգ «բուրումնավետ» յուղի, կես լիտր ձեթ և... ամբողջ 300 գրամ շաքարավազ: Աստված իմ, այս ուր հասավ մեր ժողովուրդը, որ սույն չղորմելի չիչրանքների համար ամբողջ օրը հերթ է կանգնում և դողդողալով ստանում դրանք: Հավատացեք, ես ամաչելով էի նշում այդ բոլորը, իսկ երբ հերթը հասնում էր շաքարավազին, ուղղակի գետինն էի մտնում և ամեն կերպ խուսափում նայել մարդկանց աչքերին: Այո, որևէ չտեսնեմ մարդկանց ստորացումը, խեղճությունը ու անօգնականությունը:

Մեր խանութը ժամանակին օգտվում էին հիմնականում մտավորական մարդիկ: Նրանց մեջ կային ճանաչված գիտնականներ, բժիշկներ, մանկավարժներ: Մենք, վաճառողներս, անուն-ազգանուններով գիտեինք նրանց և ինչ որ տեղ հպարտանում և շոյվում էինք, որ սպասարկում ենք այդ կարգի մարդկանց:

...Եվ հիմա, այդ մեծավաստակ գիտնականը 300 գրամ շաքարավազի ողորմություն է ստանում: Եվ քանի որ ճանաչում է մեզ, ամաչում է իր արժանապատվության ստորացումից: (անձնագիր, ցուցակներ, ստորագրություն): Ինչքան կուզենար նա խուսափել այդ ամոթից, սակայն և՛ նա, և՛ նրա նմաններն անգամ այդ փշրանքների կարիքն ունեն: Այո, ես շատ եմ ամաչում նրանց ամաչելու համար, արժանապատվության ոտնահարման համար: Ամաչում եմ շուկաներում, մետրոպոլիտենի կայարաններում և ամեն քայլափոխի դրամ մուրացող երեխաների, ծերունիների համար, ամաչում եմ այն ինտելիգենտ տիկնոջ փոխարեն, որ մի քանի օր առաջ տանտուն ընկած դրամ էր խնդրում որդու վիրահատման ծախսերը հոգալու համար: Նա բացի պահիտակներից, ճաշից, հիվանդանոցին պետք է հանձներ 1 լիտր սպիրտ, 2 լիտր բենզին և այլն... Նա հազիվ էր զսպում լացը և գետնին էր նայում: Նա շատ էր ամաչում: Ես էլ էի ամաչում, երբ նրան փող էի տալիս, և շատ էի ուզում նայել այն մարդկանց աչքերին, որոնք առաջինն են պարտավոր ամաչելու այդ կնոջ, գիտնականի, իմ, բոլորիս ամոթի համար:

Հ. Մ.

Դեռ չսեփականաշնորհված խանութի վաճառողուհի

ԼՐԱՑԱՎ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ, ԲԺԻՇԿ ՌՈՒԲԵՆ ՍԵՎԱԿԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 110-ԱՄՅԱԿԸ:

(Կարդացեք 4-րդ էջում)

Ջարդի խենթը

—«Վարդե՜րը մեռան.
Վարդե՜րը մեռան,
Իրենց բիւր-բիւրան,
Ցօղիկին վրան,
Վարդե՜րը մեռան,
Վարդե՜րը մեռան:

«Արիւնոտ, մանրիկ,
Ոտներս բոպիկ
Դիակներու վրան
Դողդո՜ջ կ'երերան:
Վարդե՜րը մեռան,
Վարդե՜րը մեռան:

«Գթա ինձ, Աստուա՜ծ,
Մազերս գրուա՜ծ
Կ'երթամ տարաժամ,
Կ'երթամ ու կուլամ.
«Ո՞ւր է իմ վարդը,
Ո՞ւր է իմ վարդը»:

«Կո՛ւզէի գլխո՜ւն
Տակ դնել անհո՜ւն
Գեհենը կուրծքիս:
Թող այսպես հոգիս,
Մեռնէ՜ր գուրգուրանքո՜վ,
Իր դիակին քո՜վ...»:

ՌՈՒԲԵՆ ՍԵՎԱԿ

Քառակողմ բանակցություններ

Մեր բարեկամ Սալեհ Փարես Զահրադին

Արաբ պատմաբան, հրապարակախոս, Լիբանանի պետական համալսարանի դասախոս Սալեհ Զահրադդինը հեղինակ է բազմաթիվ աշխատությունների, ուր անմիջականորեն անդրադառնում է հայ ժողովրդի անցած պատմական ճանապարհի դժվարին դրվագներին, ինչպես նաև մշակութային արժեքներին: Այս առումով առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում գիտնականի «Հայերը. ժողովուրդ և հիմնահարց» մենագրությունը, որը հրատարակվել է 1988 թ. Բեյրութում, արաբերեն, և արժանացել հասարակական և գիտական շրջանակների ուշադրությանը: Սավայուն այս աշխատության մասին գրախոսություն է տպագրվել 1990 թ. Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի «Պատմաբանասիրական հանդեսում», որի հեղինակն է արաբագետ Արշակ Փոլադյանը: Սալեհ Զահրադդինն իր աշխատություններով հայտնի է Հայաստանի գիտական շրջանակներին: Նա ջերմ զգացումներ ունի հայ ժողովրդի հանդեպ: Դեռևս 1990 թ. արաբ հետազոտողը Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցը բնութագրում էր որպես նրա ժողովրդի արդարացի պահանջ: Անդրադառնալով արաբական պարբերական մամուլի էջերում հրապարակված ղարաբաղյան թեմային վերաբերող նյութերին, իր աշխատության 6-րդ գլխում, ելնելով հայ ժողովրդի պատմական և սոցիալ-տնտեսական խնդիրներից և հենվելով փաստավավերագրական տվյալների վրա, նա օբյեկտիվորեն ներկայացնում է այդ բարդ իրավիճակը: Ուշագրավ ու ջերմ է ներկայացված Լիբանանի հայկական գաղթօջախի դիմանկարը, որը ոչ միայն արաբական պատմագրության էջերից է, այլև հայագիտության:

Արաբական հայագիտությունը, շնորհիվ արաբ նվիրյալի, արաբ ընթերցողին հնարավորություն է ընձեռում իր մայրենի լեզվով ծանոթանալու բարեկամ հայ ժողովրդի պատմության անցյալի և ներկա էջերին՝ նպաստելով երկու ժողովուրդների փոխըմբռնմանը:

Այսօր հրապարակի վրա է մեր արաբ բարեկամի նոր ուսումնասիրությունը՝ «Հայաստանը և շրջափակումը» գիրքը, որը Հայաստան նրա բազմաթիվ այցելությունների արդյունքն է:

1994 թվականի նոյեմբերի 28-ին Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտում Սալեհ Զահրադդինը հաջողությամբ պաշտպանեց իր թեկնածուական ատենախոսությունը՝ «Օսմանյան կառավարության քաղաքականությունը Արևմտյան Հայաստանում և մեծ տերությունների դիրքորոշումը հայկական հարցում (19-րդ դարի վերջին քառորդ և 20-րդ դարի առաջին քառորդ)» թեմայով:

Անշուշտ, հաճելի է, որ Փարիզի Սորբոնի համալսարանի շրջանավարտ արաբ գիտնականը իր գիտական նոր աստիճանը հայցում է Հայաստանի գիտական կենտրոնից՝ իր անձնական ներդրումը բերելով հայ-արաբական գիտական և հասարակական համագործակցության բնագավառում:

Կ. ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

ԱԿՆԹԱՐԹ. ՀԱՅ ԲԱՐԵՐԱՐ ԱԼԵՔ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ:

ԳԵՎՈՐԳ ԴԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ

Անդրանիկապատում

ՄՌՆՉՈՒՄ ԷՐ ՑԱՎՈՎ ԼԻՔԸ, ԹՈՒՐՔԱՑ ՍԱՐՍԱՓ ԱՆԴՐԱՆԻԿԸ:

1927 թվականին, զորավար Անդրանիկի մահվան կապակցությամբ, Ավետիք Ահարոնյանը գրել է. «Բախտավոր ու զարմանալի մարդ էր Անդրանիկ. իր կենդանության իսկ իր կյանքը մի հմայիչ առասպել էր, ինչպես Գարիբալդիի կյանքը, որին նա այնքան նման էր: Մտավորական թե ռազմիկ, հեղափոխական թե սովորական որևէ անձն նրա մասին խոսելիս փրձնորում էին միշտ արտահայտության տարբեր ավելի անուշ, ավելի մտերիմ ձևեր, ինչպես մայրը կանեը իր զավակի հանդեպ»: Այո, բախտավոր էր Անդրանիկը, իր ժողովրդի անհուն ու մշտական սիրով, սակայն դժբախտ՝ իր գործը կիսատ թողնելու, իր հարազատ Հայաստանում թաղվելու իղձը չիրականանալու համար:

Անդրանիկի մասին ստեղծվել է հսկայական գրականություն, որոնց մեջ հատուկ տեղ են գրավում գեղարվեստական գործերը, ժողովրդական երգերը, պոեմները, բանաստեղծությունները: Հերոսի կերպարին անդրադարձել են շատ հայ գրողներ: Դեռևս 1904 թվականից լայն տարածում էր ստացել աշուղ Ջիվանու «Իբրև արծիվ սավառնում ես լեռ ու ձոր» հանրահայտ երգը: Ժենում, ծանոթանալով Անդրանիկի հետ, ոգեշնչված հերոսի սխրանքներով, Սիամանթոն ձոնում է նրան իր լավագույն բանաստեղծություններից մեկը՝ «Անդրանիկ» վերնագրով: Նաիրի Զարյանը Անդրանիկին է նվիրել «Ասք Անդրանիկ զորավարի» բանաստեղծությունը: Անդրանիկի մասին բանաստեղծություն է գրել Խաչիկ Դաշտենցը:

Ժողովրդական հերոսի կերպարը միշտ էլ ոգեշնչել է Հովհաննես Շիրազին, որն Անդրանիկին է նվիրել «Սպիտակ ձիավորը Փարիզում», «Արձան Անդրանիկին», «Անդրանիկի սուրը», «Քո տանջված անյուղն էլ օտար հողում չենք թողնի» բանաստեղծությունները: Թուրքական զավթիչների դեմ մեծ հայդուկի հերոսական պայքարի ասք է Շիրազի «Հայոց Դանթեականը» պոեմի 21-րդ գլուխը, որը վերնագրված է «Մեծ մռունչի գիշեր»:

Պոեմն անվանելով հայ կոտորածների հավերժասուգ, Շիրազը չի սահմանափակվում սոսկ հայ ժողովրդի ցեղասպանության սարսափելի տեսարանների գեղարվեստական ընդհանրացումներով: Նա միաժամանակ ցույց է տվել, որ հայր դարեր շարունակ պայքարել է իր ազատության ու անկախության համար, և որպես արծիվ ու առյուծ, միշտ էլ մեծ մռունչ է ունեցել, հայդուկաններ Թալեաթի, Էնվերի, Քեմալի և մյուսների մոլեգնող ցեղասպանության դեմ: Հերոսական պայքարի կենտրոնում է Անդրանիկը: «Քաջ Անդրանիկը», «Անդրանիկի մռունչը», «Կայծակի ամպ Անդրանիկը», «Անդրանիկացված հայ զորքը», «Մռնչացող արծիվ հայդուկը», «Մեծ հայդուկապետը»,— ահա բնութագրումների ոչ լրիվ շարքը, որոնցով Շիրազը մեզ է ներկայացնում հերոսի կերպարը: Նկարագրելով հայոց եղեռնի սարսափելի տեսարանները, պոետը դրանց հակադրում է հայոց քաջերի անձնազոհ կռիվները՝ Անդրանիկի առաջնորդությամբ: Պոետը գրում է.

Այս ազգիս օրհասս դժոխաժամին,
Երբ մոլեգնում էր ցեղասպան քամին՝
Քաջ Անդրանիկի զորքը հայտնվեց.—
Հանկարծակի ահով պատեց
Թուրքաց սիրտը հայոց գոչից...
Գլխատելով հանդիպողին՝
Նետը գցեց զորք-տոխին,
Մի բուռ զնդով, ոխով անհագ՝
Նետեց մի ողջ զորաբանակ,
Զարկեց մթնում, հրաշքի պես,
Զարկեց մի գունդն Անդրանիկի,

և ապա՝

Հայ վրեժն էր առաջ թռչում
Հագած ցասման զենք ու զրահ,
Հեծած ձիերն հայոց հույսի,
Խուժում թուրքաց զորքի վրա՝

Սպիտակ ձիավորի «սև թուր կայծակը» ոսոխի դեմ հաղթանակ բերող սուր էր, իսկ Անդրանիկը հաղթության մի ահարկու թուր, որի անունն իսկ խուճապ էր առաջացնում թուրքերի մեջ: Նրա ահից թուրքմեններր «ամման էին գոչում»: Այո, ըստ Շիրազի, Անդրանիկը հայոց եղեռնի վրեժն էր լուծում՝ միլիոնավոր հայերի անմեղ թափված արյան վրեժը:

Եվ զրնգաց թուրն հայազանգ
—Ա՛ռ ձեզ եղեռն, ա՛ռ քեզ, ա՛ռ ձեզ,—
Կանչեց զարկող-կայծակի պես,
Կայծակի ամպ Անդրանիկը,
Եվ գունդն, ինչպես փոթորիկը,
Իր ետևից խելույն հասավ
Թուրքին՝ ա՛ռ քեզ եղեռն»,— ասավ:

Արդարությունը հայերի կողմն էր: Նրանք արյունախում և ցեղասպան չէին, նրանք լուծում էին «հայ զոհերի վրեժը սուրբ, ընկած Վանում, Սասունում, Խարբերդում, Հայկակերտում, Գարահիսարում, Դեր-Զորում... Անդրանիկի սուրն այդ վրեժի խորհրդանիշն էր:

Վրեժը մեծ բյուրավորաց
Հանեց կիսեց վրեժը ծով,
Վրեժն անթիվ նահատակաց,
Կեսը մնաց դեռ հայ լացով,
Կես վրեժը յոթնախոնկաց...
Եվ ձին հեծավ արծիվն հույսի՝
Համման հույսով մյուս կեսի:

Սակայն հայերի վրեժը կիսատ մնաց, իսկ նրանց հայրենիքը՝ բզկտված ու մասնատված: Անդրանիկը շարունակում է իր պայքարը հայ դատի արդարացի լուծման համար:

«Երբ ձին հեծավ արծիվն հույսի՝ համման հույսով մյուս կեսի,— գրում է պոետը, այն խորը հավատով, որ «ահեղ դատաստանն աշխարհ է գալու, միշտ չի եղեռնված ազգն էլ սգալու»:

Ծիրազը խորապես համոզված է, որ հայ ժողովուրդն անմահ է, իր Անդրանիկա-

Ոխով հայոց մորթված կույսի,
Ոխով հայոց մորթված մանկան,
Հայոց ոխով հերոսական,
Հարձակումով հանկարծակի,
Դառած մի գունդն Անդրանիկի՝
Հայոց զինված ոխն էր շաչում,
Հայ վրեժն էր թուրքին ջնջում,
Հրեշտակի թևով հասած՝
Հայ կոտորածն աչքով տեսած...

Անդրանիկի հետ են նրա հմուտ զինակիցները՝ Սմբատը, Թորգոմը և ուրիշներ: Ծիրազը դեմ է ամեն տեսակի ցեղասպանության. «Հայոց թուրը ցեղ չի ջնջի, ցեղ ջնջելը գյուտն է դահճի»,— գրում է պոետը: Անդրանիկը կռիվ էր մղում հայոց ցեղը փրկելու համար: Ծիրազը Անդրանիկին անվանում է «Հայ վրեժի աստվածային այդուկ», որի մռնչյունը հույս էր բնաջնջվող հայերի համար:

—Եկա հասա քույրեր իմ կույս
Հեյ դիմացեք հայեր, քիչ էլ,
Էլ չի կարող սա ձեզ ջնջել:

նման քաջ զավակներով, որոնք Հայաստանի հավերժության առհավատչյան են: Այսպիսի լավատեսությամբ է տոգորված Ծիրազի ողջ պոեզիան.

Կհասնի հայ ցեղն իր հայ Մասիսին
Եվ հայ գրերը ոչ թե ավազին
Այլ Արարատի ճակտին կգրենք...

Գեղարվեստորեն ընդհանրացնելով իր խոր հավատը, պոետը գրում էր.

Կես հայ էլ ընկնի՝ լուսնի վրա
Հայ ցեղը կծնվի սուրբ սերմից նրա:

Վերջացնելով Հայոց Դանթեականը, Ծիրազը հայտարարում է՝

Թողեք երնեմ Մեծ Մասիսի
աստվածամերձ գագաթին՝
Որ վրեժս հրաքինեմ յաթաղանված
ճակատին...

Ծիրազը արտասահմանում չէր եղել, իշխանությունները նրան չէին թողնում մեկնել արտերկրներ, հանդիպումներ ունենալ սփյուռքի հայ օջախներում: «Վախենում են, գիտեն կերթամ, կմնամ», ոժգոհում էր Ծիրազը: Հիշում եմ նրա դիմումներն արտասահման գնալու մասին: Այդ դիմումներից մեկն իմ միջոցով նա հանձնեց այն ժամանակ Խորհրդային Միության Գերագույն խորհրդի դեպուտատ, ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանին: Մեկն էլ ինձ էր հասցեագրել, որ նույնպես այն ժամանակ Խորհրդային Միության Գերագույն խորհրդի դեպուտատ էի: Մեր միջնորդությունները նույնպես անհետևանք մնացին: Ահա ինչու «Սպիտակ ձիավորը Փարիզում» բանաստեղծության մեջ Ծիրազը Անդրանիկի շիրիմին այցելում է երազում:

Անդրանիկը մահացավ 1927 թ. օգոստոսի 31-ին, Ֆրեզնոյում: Նրա վերջին խոսքերն էին՝ «Գործս կիսատ մնաց»: Հերոսի ցանկությունն էր, թաղվել Հայաստանում, սակայն այն ժամանակ դրա համար նպաստավոր պայմաններ չկային: Նրա հողարկավորությունը տեղի ունեցավ Ֆրեզնոյում, սգո բազմահազարանոց թափորի ուղեկցությամբ: 1928 թ. սկզբին Անդրանիկի դին Ֆրեզնոյից Հայաստան տեղափոխելիս, որոշում են թաղել Փարիզում, Պեր Լաշեզ նշանավոր գերեզմանոցում: Սփյուռքահայությունը Անդրանիկի գերեզմանին հուշարձան է կանգնեցնում: Հերոսը պատկերված է ժայռաբեկորի վրա, ծառս եղած սպիտակ ձիուն նստած: Հուշարձանի պատվանդանի հարթաքանդակներում նրա մարտական ցուցադրերն են՝ միշտ պատրաստ գրոհի: Արձանի հեղինակը Լևոն Մուրադյանն է: Անդրանիկի գերեզմանը լի է այցելուներով: Ժողովրդի սերն ու երախտիքը անսահման է իր զավակի նկատմամբ: 1970 թ. մայիսին, այցելելով Պեր Լաշեզ, մարշալ Հովհաննես Բաղրամյանը, ընկրվելով Անդրանիկի հուշարձանի մոտ, լուսանկարի վրա գրել է. «Հավերժ հիշատակ Հայաստանի լեգենդար հերոս Անդրանիկին, որի զինվորը լինելու բախտ եմ ունեցել հայրենիքի համար ծանրագույն 1918 թ.»:

Իր բանաստեղծության մեջ Ծիրազն Անդրանիկին պատկերում է որպես հայ եղեռնից քարացած և օտար հող ընկած դյուցազնի, որը լուռ մռնչում էր.

—Այս Պեր-Լաշեզն իմ տեղը չէ,
Գերված հողս ինձ կկանչե,
Ինչպես որդուն՝ մայրը բանտված,
Ինձ կկանչե Մուշն իմ քանդված:
Ինձ կկանչեն շղթայավիզ
Հոր ու մոր պես Մասիսն ու Սիս,
Սիփ ու Սրմանք, Հայկ ու Տավրոս՝
Ոտքերու տակ դեռ քարքարոս:
Վանա ծովս կհառաչե,
Սասնա գոց դռոն ինձ կկանչե,
Ջիոււ կարոտ հույսը Վանա՝
Կկանչե լույսն իմ Սևանա:
Ինձ կկանչեն մեջն երազիս
Մայրս՝ Արաքս, հայրս՝ Մասիս:
Հազար ու բյուր ինձ կկանչեն,
Այս մենյալներն իմ քույրը չեն,
Ինձ կկանչե ավեր Մասիս՝
Կկանչե վերքն Հայաստանիս...

Անդրանիկի ձին թռչնում էր նրան դեպի հերոսի ծննդավայրը Ծաղին Գարահիսար, հայրենի ճոխ դաշտերը, լեռները, հայ ժողովրդի մայր հողը, դեպի Արարատ՝ նրա շղթաները կտրատելու, գերությունից ազատելու Հայաստանի բոլոր մասերը: Անդրանիկի Հայոց փրկիչ թուրը մաքուր էր, «մաքուր, ինչպես գթության բույր, շանթող, ինչպես Սասնա ամպի Թուր Կայծակին, որն իր գմփից բարձր բռնած, Անդրանիկը խթանում է իր ձին, որ հույս բերե իր պես անշարժ Մասիսներին, համբույր բերե հին ու նորին...»:

Ծիրազի Անդրանիկապատումը, նրա սքանչելի պոեզիայի անքակտելի մասն է՝ տոգորված հայրենասիրական ու ազգային ոգով, հպարտ Հայաստանի պատմության դյուցազնական էջերով, նրա խիզախ զավակներով, որոնք ոգեշնչել և ոգեշնչում են նոր սերունդներին, իրենց հայրենիքի ազատության ու անկախության համար մղվող պայքարում:

Եթե հանդիպեք

Փոքր տարիքում ԱՄՆ-ի Սիեթլ քաղաքի բժիշկ-հիպնոզող Ֆիլիպ Ծարոնի աչքերի առջև կատարվեց մի աներևակայելի բան՝ օդում նյութական կերպարանք առան այլմոլորակայիններ և հափշտակեցին նրան: Որոշ ժամանակ անց, այլմոլորակայինները նրան վերադարձրին երկիր:

Կասեք՝ զառանցանք է: Շատ հնարավոր է, որ դուք իրավացի եք: Մարդկային ուղեղը արտասովոր ունակություն ունի ենթագիտակցաբար ստեղծել ինչ-որ ուրիշ անցյալ, և անկեղծորեն հավատալ, որ ամեն ինչ կատարվել է ճիշտ այնպես, ինչպես ինքը երևակայում է:

«Բավական է մի աննշան խթան, որ ուղեղը սկսի ձեռնամուխ լինել գնորքի ստեղծմանը: Հապա մի մտածեք, թե ինչպիսի երազներ ենք մենք տեսնում,— ասում է Սիեթլի Վաշինգտոնի ավան համալսարանի հոգեբան Էլիզաբեթ Լովթուսը»:

Համալսարանում կատարվեց այսպիսի փորձ. Խ. Կրիսին (նրա լրիվ անունը հրապարակման ենթակա չէ) ներշնչեցին, որ փոքր հասակում մի մեծ խանութում ինքը կորել է: Կրիսը բացարձակապես համոզվեց այդ իրողության ճշմարտության մեջ, և արդեն ինքն սկսեց մանրամասնություններ պատմել իր կորչելու հանգամանքի մասին: Երբ նրան ասացին, թե այն, ինչ պատմում է, իր բորբոքված երևակայության արդյունքն է, Կրիսը չհավատաց դրան:

Փորձնական ճանապարհով ճշտված է, որ ինչքան մարդը երիտասարդ է, այնքան դյուրին է նրան համոզել հավատալու մտացածին հիշողությունների: Այլմոլորակայինների կողմից մարդկանց հափշտակելու պատմություններն լուտիպում են կասկածել, որ այդ ամբողջ սարսափը մեր երևակայության ծնունդն է:

Նշանավոր աստղագետ Կառլ Բագանը, որն, ի դեպ, տիեզերքում բազմաթիվ քաղաքակրթությունների գոյության տեսության համոզված կողմնակից է, պատրաստ է հավատալ այլմոլորակայինների այցելության փաստերին, եթե նրան ներկայացնեն իրական ապացույցներ և ոչ թե թռչող օբյեկտների և նրանց ոտնորների նկարագրություններ: Եթե անգամ այդ նկարագրությունները բավականաչափ հանգամանալից են:

Կենտուկկիի համալսարանից Ռոբերտ Բեյկերը չճանաչված թռչող օբյեկտների առեղծվածը հակված է բացատրելու մարդկային փսիխիկայի առանձնահատկությամբ: «Հիպնոզի ժամանակ,— ասում է նա,— բժիշկը վարժանքներ է կատարում հիվանդի երևակայության վրա և կարող է հեշտությամբ խթանել նրա մեջ աներևակայելի պատկերների առաջացմանը: Նրանց մոտ, որոնք իբր շփում են ունեցել տիեզերքից եկած հյուրերի հետ, և նրանց մոտ, որոնք հիպնոզային բուժման են ենթարկվել, նկատելի է միևնույն երևույթը, որը կարելի է կոչել «ժամամոռացություն»: Դա սովորաբար մեկ ժամ է, կամ երկու ժամ, և նրանք չեն կարող ասել, թե այդ ժամանակվա ընթացքում ինչ է կատարվել իրենց հետ: Ինչո՞ւ: Որովհետև ոչինչ չի կատարվել: Պարզապես նրանք գտնվել են հիպնոզի ազդեցության տակ,— համոզված պնդում է Բեյկերը»:

Նա նշում է նաև, որ այլմոլորակայինների մասին ականատեսների պատմություններում հանդիպող մանրամասները բացառապես մասսայական տեղեկատվության միջոցների ազդեցության արդյունք են, և որոնք տպավորվում մարդկանց գիտակցության մեջ ներարկում են միանման ելակետային ինֆորմացիա:

Սակայն քանի դեռ գիտնականները վիճում են այս առեղծվածի շուրջը, ինչպե՞ս վարվենք մենք, հասարակ մահկանացուներս, եթե, այնուամենայնիվ, հանդիպենք այլմոլորակայինների հետ:

Խորհուրդը միայն մեկն է՝ հիշեցեք, որ մարդկային ուղեղը թուլություններ ունի: Նրան հատուկ են փառքի, դրամի, համընդհանուր ուշադրության ծարավը, նախանձը և ուրիշ զգացմունքներ, որոնք կարող են ստիպել նրան՝ ելք փրկելու երևակայության օգնությամբ: Իսկ եթե, այնուամենայնիվ, հանդիպումն այլմոլորակայինների հետ կայացել է, ձեզ պահեք արժանապատվորեն, ինչպես վայել է Երկիր մոլորակի քաղաքացուն և հաշտվեք նաև այն մտքի հետ, որ երբ դուք կվերադառնաք տիեզերքից, կարող են և չհավատալ ձեզ ու ձեր պատմությանը:

«Ռոյթեր» գործակալություն

ԱԿՆԱՐԿ ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅՈՑ ՄԱՄՈՒԼԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ

Ռումանահայ համայնքը, իր կազմավորման սկիզբներում իսկ, բազմիցս փորձեր կատարած է, հրատարակելու հայերեն, ռումաներեն կամ երկլեզվյան պարբերաթերթեր, հանդեսներ, տարեգիրքեր: Նյութական և այլ պայմաններում դժվարություններուն բերումով, առաջին թերթերը ընդհանրապես կարճատև կյանք ունեցած են: Անոնք հրատարակվեցան նորեկ այն գաղթականներու կողմե, որոնք հաստատվեցան Ռումանիո տարածքին վրա ԺԹ դարու վերջավորության և այս դարու առաջին տասնամյակներուն:

Ռումանիո մեջ հայերեն թերթ հրատարակելու առաջին փորձերը, թեև ձախողած, կատարած է Դևոնդ քահանա Փափազյանը (Անտոն Ուշտունի), 1892-ին, երբ Եգիպտոսեն իր հետ բերած տառերով ուզեց տպել «Արօր» կոչված շաբաթաթերթ մը, որը սակայն լույս չտեսավ: Դարձյալ ան է, որ 1895—98 տարիներուն, Դանուբի նավահանգիստ՝ Կալաց քաղաքը հրատարակեց «Հայկական տարեցույց»-ներու շարքը: Դանուբի այլ նավահանգիստ՝ հայաբնակ Պրըիլա քաղաքին մեջ, փետրվար 1892-ին, լույս տեսավ— բայց ոչ իբրև տեղական թերթ— Հայ Հեղափոխական Դաշնակցության պարբերական «Դրօշակ»-ին 3-րդ թիվը:

Թրանսիլվանիո (ռումանական արևմտյան նահանգ, որ այս առեն Ռումանիո չէր պատկաներ) հայաբնակ Արմենոպոլիս (այժմ՝ Կեռլա) քաղաքին մեջ, 1887—1907 ժամանակաշրջանին, հրատարակվեցավ «Արմենիա» հունգարատառ հայագիտական հանդեսը, առաջին տարին՝ Գրիգոր Կովրիկյանի, իսկ հետագային՝ Քրիստոֆ (Խաչիկ) Սոնկոլյանի խմբագրությամբ (այս վերջինին մահեն ետք՝ 1907-ին, ընդհատաբար լույս տեսավ 1912-ին և 1913-ին, Մկրտիչ Վրդ. Պոտուրյանի խմբագրությամբ): Ռումանիո մայրաքաղաք Պուքրեշի մեջ, 1906-ին, Վարդան Մեշտուճյան և Գրիգոր Կոզյան հրատարակեցին «Աուրորա («Արշալույս») ռումաներեն հայագիտական հանդեսը, որ լույս տեսավ ընդամենը 12 թիվերով:

Հայերենով հրատարակված առաջին հանդեսները եղան խմորատիպ «Մասօ»-ն (1906) և «Արարատ»-ը (1907), առաջինը՝ կիսամսյա, մյուսը՝ շաբաթական, երկուքն ալ՝ խմբագրությամբ քոնսթանցացի Մուրատ Գեորգյան Վանիկօղլուի, Ռումանիո ծովափնյա մեծագույն քաղաքի հայոց եկեղեցին և դպրոցին հիմնադիրը: «Մասօ»-ի խորագիրն էր. «Անդրանիկ հանդէս ի Ռումանիա հայերէն լեզուաւ, կը պարունակէ ազգային-գրական և պատմական: Հիմնադրեալ 1 յունիս 1906, կը հրատարակուի խրաքանչիւր ամսոյ 1 և 16-ին: Կեդրոնատեղին է. Քոնգրուիա փողոց, թիւ 62 Քոսթանցա: Տնօրէն և Տէր Մուրատ Գէորգեան Վանիկօղլու, հիմնադիր Ս. Աստվածածնայ եկեղեցվոյ և դպրոցի Քոսթանցայի»: Նման խորագիր մը ուներ «Արարատ»-ը, որուն առաջին թիվը լույս տեսավ 1907 սեպտեմբեր 1-ին:

Տպագիր առաջին հայերեն հանդեսը՝ «Շեփոր»-ը լույս տեսավ 1912 հուլիս 5-ին, Պուքրեշ և հրատարակվեցավ երկու տարի, խմբագրությամբ Լևոն Շահազիզյանի (Լանիս) և աշխատակցությամբ Ռումանիո և արտասահմանի անվանի գրողներ և լրագրողներ Վ. Փափազյան, Կ. Պասմաճյան, Հայր Մ. Պոտուրյան, Ծ. Նաթալի, Վ. Թորգոմյան: Դարձյալ Շահազիզյանը հրատարակեց երկլեզվյան (հայերեն և ռումաներեն) ուրիշ թերթ մը՝ «Հայաստանի արձագանք» («Էքոուլ Արմենիեյ»), որ նմանապես երկու տարվա (1913—14) տևողություն ունեցավ:

Ռումանահայ մամուլին ճամբան բացված էր: Պարբերաթերթերուն շարքը պիտի շարունակվեր հաջորդ տարիներուն, կարճ ընդհատումներով: 1915-ին, Պուքրեշի մեջ, հրատարակվեցավ «Արաքս» գրական, հասարակական և քաղաքական շաբաթաթերթը, Վարդան Մեշտուճյանի, իսկ հետո՝ Սասուր Նավարյանի խմբագրությամբ: 1916-ին, հրնչակյանները (խմբագիր՝ Մելիտոն Մելիտոնյան և գլխավոր աշխատակից՝ Ս. Սարգահ-Գոլյան) հրատարակեցին («Ինքնավար Հայաստան» երկլեզվյան կիսաշաբաթաթերթը, որ լույս տեսավ «Ռուսնուքի մեջ հրատարակվող և քաղաքական պայմաններու բերումով դադրած Պալքանյան մամուլի տեղ» և որ դադրեցավ ռումանահայերուն Ռուսաստան գաղթելու պատճառով: 1914—16 ժամանակաշրջանին, Արիս Լազար, Պուքրեշի իր տպարանին մեջ, հրատարակեց երեք «Ռումանահայ տարեցույց»-ներ:

Երկարակյաց եղավ Աշուղ Ճիվանիի որդի՝ Պարույր Լևոնյանի «Նոր արշալույս» եռօրյա թերթը (1922—35), որ լույս տեսավ Պուքրեշ, առաջին տարին՝ Հայր Պոտուրյանի գործակցությամբ, իսկ վերջին տարիները՝ Մեշտուճյանի խմբագրությամբ: Դարձյալ երկարակյաց, Վարդան Մեշտուճյանի «Արարատ»-ը հրատարակվեցավ ռումաներեն, հուլիս 1924— ապրիլ 1942 ժամանակաշրջանին: Նշենք այստեղ, որ— նախքան «Արարատ»-ը, Մեշտուճյան, իբրև պատասխանատու տնօրեն, պատրաստեց Պուքրեշի կեդրոնական մատենադարանի վարչության կողմե հրատարակված՝ «Հայ մշակույթի օրը», ութ մեծադիր էջերով բացառիկ թիվը, լույս տեսած 1923 հոկտեմբեր 14-ին, իբրև մեծարանք՝ հայ գիրքերու գյուտին 1.500 ամյակին:

Երրորդ և չորրորդ տասնամյակներու ընթացքին, կարճատև կամ անկանոն գոյություն ունեցան բազմաթիվ թերթեր: Ամենեն բեղուն գործունեության տերն եղավ Հայր Մկրտիչ Պոտուրյանը, որ հրատարակեց. «Մասիս» շաբաթաթերթը (1920—22), տարեցույցով մը՝ 1922-ին, «Գաղութի ձայնը» շաբաթաթերթը (1923-ին, միայն 5 թիվեր), «Դիցավան» տարեգիրքը (1923-ին) երեք գրական ամսագրերով՝ 1924-ին, «Երկիր» շաբաթաթերթը և այլ պարբերականներ:

Կարևոր ու մեծ դեր մը խաղաց, հայոց և ռումանահայոց պատմությունը, քաղաքակրթությունը, մշակույթը և արվեստը ռումեններու մեջ ժողովրդականացնելու գործին համար, Հակոբ Ճոլոլյան-Սիրունիի ռումաներեն հրատարակած «Անի» հայագիտական հանդեսը, որ 1935—38-ին եռամսյա իսկ 1941—43-ին միամյա (երկու հատորով) պարբերականությամբ լույս տեսավ:

«Հայաստանյան ճակատ» առաջադիմական կազմակերպությունը 1935-ին սկսավ հրատարակել «Պահակ» երկլեզվյան շաբաթաթերթը, որ տևեց մինչև 1941 և վերահրատարակվեցավ, համայնավարական կողմնորոշումով, 1945—46-ին, իսկ 1946—50 տարիներուն լույս տեսավ «Հայաստանյան ճակատ» վերանվանումով:

Ներկայիս կշարունակե լույս տեսնել՝ իբրև «Հայաստանյան ճակատ»-ի հետնորդ մայիս 1950-ին հիմնադրված «Նոր կյանք» պարբերականը, մինչև մայիս 1982 շաբաթաթերթ, այդուհետև՝ ամսաթերթ, իսկ հունվար 1990-են՝ երկլեզվյան ու հավելյալ էջերով: Ռումանահայ մամուլի ամենեն երկարակյաց այս թերթը, որուն խմբագիրները կարգով եղած են Տիգրան Տեր-Գրիգորյան, Թագվոր Շիշմանյան և Սարգիս Սելյան, միշտ հրատարակված է պետական ծախսերով և այսօր սփյուռքի միակ թերթն է այս դրությամբ:

Համայնավար վարչակարգին տապալումեն ետք՝ 1989 դեկտեմբեր 22-ին, երբ վերահիմնվեցավ Ռումանիո Հայոց միությունը, ռումանահայ համայնքի այս կազմակերպության հովանիին տակ— ուր անցավ նաև «Նոր կյանք»-ը— հիմնըվեցավ պարբերական մը ևս, դարձյալ պետական գանձատումով, բայց ռումանատառ՝ «Արարատ» (հունիս 1990-ին մինչև հոկտեմբեր 1993՝ ամսաթերթ, հետագային՝ երկշաբաթաթերթ), տնօրինությամբ՝ Վարուժան Ոսկանյանի: Վերջացնելու համար ռումանահայոց մամուլին պատմական համայնապատկերը և ներկա իրավիճակին կացությունը, վերադառնալով կարծես ակունքներուն, նշենք, որ Քլուժ քաղաքին մեջ, հայազգի Զոլթան Քերեկեշ 1991-են ի վեր կհրատարակե «Արմենիա» հունգարերեն ու փոքրակազմ եռամսյան, իբրև հետնորդ ռումանահայ առաջին պարբերականին:

Սարգիս ՍԵԼՅԱՆ

Թուրքիան սպասում էր «հարմար պահի»

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

[illegible]

...զինված ընտիր զորաբանակներ: Եվ սպասում էր հարմար պահի: Սակայն Մոսկվայի ճակատամարտում խորհրդային զորքերը տարան փայլուն հաղթանակ: Գերմանական զորքերը խոշոր պարտություն կրեցին Ստալինգրադի և Կուրսկի ճակատամարտերում: Այս ամենը վիժեցրին գերմանա-անգլո-թուրքական չարամիտ պլանները:

Այսօր հրապարակի վրա եղած բազմաթիվ նոր փաստաթղթեր հնարավորություն են տալիս հանգամանորեն պարզաբանել Թուրքիայի քաղաքականությունը և պատերազմում նրան հատկացված դերը:

Մեծ Բրիտանիայի համար խնդիրը միայն Թուրքիային Հայաստանն ու Անդրկովկասի մյուս շրջանները տալը չէր: Նա նաև հետապնդում էր այն նպատակը, որ ինչքան հնարավոր է, պահպանել Թուրքիայի ռազմական ուժերը՝ հետագայում ԽՍՀՄ-ի վրա հարձակվելու դեպքում դրանք օգտագործելու համար: Թուրքական կառավարությունը Անգլիայի բարեկամն էր: Եվ չնայած այն հանգամանքին, որ Գերմանիան պատերազմում էր Անգլիայի դեմ, Թուրքիան բարեկամության պայմանագիր կնքեց Գերմանիայի հետ, պարտավորվելով հարմար պահին հարձակվել միայն ԽՍՀՄ-ի վրա: Որոշ ուսումնասիրողներ, նկատի ունենալով այս հանգամանքը,

[illegible]

...անց, Չերչիլը ֆելդմարշալին պատասխանեց. «Ինձ թվում է, ավելի լավ է չպահանջել, որ այժմ Թուրքիան մտնի պատերազմի մեջ»: Չերչիլը նպատակահարմար էր գտնում այդ հարցը Թուրքիայի առջև դնել տարվա վերջին:

Իսկ ինչո՞ւ տարվա վերջին: Ինչի՞ էր սպասում Չերչիլը:

Թուրքիայի պատերազմի մեջ մտնելով մեծապես շահագրգռված էր ԽՍՀՄ-ը, որի վրա էր ընկած պատերազմի ամբողջ ծանրությունը: Միաժամանակ խորհրդային ղեկավարությանը հայտնի էր ԽՍՀՄ-ի վրա հարձակվելու Թուրքիայի մտադրությունը: Այդ փաստը, որ Թուրքիան սպասում էր Անդրկովկասին, հարկավոր էր կանխել հենց նրա՝ Գերմանիայի դեմ պատերազմի մեջ մտնելով: Ահա, այս նպատակով էլ 1943 թ. հոկտեմբերի 19-ին Անգլիայի, ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ արտաքին գործերի նախարարների Մոսկվայում կայացած կոնֆերանսում Մոլոտովը հանձնեց խորհրդային կողմի առաջարկությունները, որոնց մեջ կարևորվում էր նաև այն, որ «երեք տերությունները կառաջարկեն թուրքական կառավարությանը, որպեսզի Թուրքիան անհապաղ մտնի պատերազմի մեջ»: Միաժամանակ Մոլոտովը հարցրեց Անգլիայի ու ԱՄՆ-ի նախարարներին. «Պատրաստ են, արդյո՞ք, նրանք քննարկելու իր առաջարկությունները, երբ դրանք

[illegible]

...Չերչիլը հետագայում գրել է. «Ինչպե՞ս համոզել Թուրքիային՝ մտնել պատերազմի մեջ: Եթե նա մտնի, ապա մենք նրանից ի՞նչ պետք է խնդրենք: Պե՞տք է նա ուղղակի մեզ տրամադրի իր բազաները կամ էլ պե՞տք է հանդես գա Բուլղարիայի դեմ և Գերմանիային պատերազմ հայտարարի: Պե՞տք է նրա զորքերն առաջ շարժվեն, թե կանգնեն Թրակիայի սահմանին: Դա ի՞նչ ազդեցություն կթողնի Բուլղարիայի վրա, որը խորապես պարտական է Ռուսաստանին՝ թուրքական լծից ժամանակին փրկելու համար: Ինչպե՞ս կվերաբերվի Ռումինիան...»:

Չերչիլի այս բազմաթիվ հարցականները կորցնում են իրենց իմաստը, հանդիպելով Ստալինի փաստարկներին: Բայց մեր կարծիքով, ավելի

ՍՏԱԼԻՆԸ, ՉԵՐՉԻԼԸ ԵՎ ԹՈՒՐՔԻԱՆ

շահեկան է այստեղ դարձյալ վկայակոչել հենց Չերչիլին: Ահա, թե ինչ է նա գրում. «Ստալինը հարցրեց. ինչքա՞ն անգլո-ամերիկյան զորքեր պետք է առանձնացվեն, եթե Թուրքիան մտնի պատերազմի մեջ:

Նշելով, որ արտահայտում եմ միայն իմ անձնական տեսակետը, ես ասացի, որ ամենաշատը կարիք կլինի երկու կամ երեք դիվիզիա, որպեսզի գրավենք Էգեյան ծովի կղզիները և բացի դրանից, հարկ կլինի իր պաշտպանության համար Թուրքիային տալ մոտ 20 ավիաէսկադրիլիա և մի քանի զենիթային գնդեր:

Ստալինը գտնում էր, որ սխալ կլինի, եթե մեր զորքերի մի մասը ուղարկվի Թուրքիա»: Ստալինը պնդում էր, որ դաշնակիցներն իրենց ուժերը կենտրոնացնեն երկրորդ ճակատը բացելու վրա և վճռականորեն դեմ էր Թուրքիայում դաշնակիցների զորքերի տեղավորմանը: Համաձայնվել Չերչիլի առաջարկին, նշանակում էր անորոշ ժամանակով նորից հետաձգել երկրորդ ճակատի բացումը:

Ստալինը լավ հասկանում էր Չերչիլի հեռավոր նպատակները և վճռականորեն վիժեցրեց նրա ցանկությունը ԽՍՀՄ-ի սահմանակից երկրում, այն էլ թշնամաբար տրամադրված Թուրքիայի տարածքում, բրիտանական զորքերի տեղադրելը:

Կոնֆերանսում Չերչիլի խնդրանքով Իդենը զեկուցում է Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարի հետ իր բանակցությունների մասին: Նա խնդրել էր Թուրքիային՝ Մեծ Բրիտանիային տրամադրել ա-

[illegible]

...մաց իրենց չեզոքությունից և մեզ հատկացնել իրենց ավիաբազաները, նրանք պատասխանում են. «Օ՜, ոչ, մենք չենք կարող պասիվ դեր խաղալ»: Իսկ, երբ նրանց խնդրում ենք լրջորեն պատերազմի մեջ մտնել, նրանք պատասխանում են. «Օ՜, ոչ, մենք բավականաչափ զինված չենք»: Իր զեկուցման վերջում Իդենը հայտարարում է, թե ցանկալի կլինէր, իր համար պարզել այն պահանջները, որ դաշնակիցները պատրաստվում են ներկայացնել Թուրքիային: Այդ պահանջներն էին. առաջին՝ պետք է արդյո՞ք հասկանալ, որ Թուրքիան պատերազմ է հայտարարելու միայն Գերմանիային և երկրորդ՝ եթե դրա հետևանքով Գերմանիան ստիպի Բուլղարիային՝ միանալ Թուրքիայի դեմ պատերազմին, ահա այդ դեպքում խորհրդային կառավարությունը Բուլղարիային պատերազմ կհայտարարի՞»: Ստալինը այս երկու հարցերին դրականորեն է պատասխանում:

Թեհրանի կոնֆերանսում ընդունված փաստաթղթի երկրորդ և երրորդ կետերը վերաբերվում էին Թուրքիային: Ահա դրանք. «2. Կոնֆերանսի մասնակիցները պայմանավորվեցին, որ ռազմական տեսակետից անչափ ցանկալի է, որ մինչև տարվա վերջը Թուրքիան պատերազմի մեջ մտնի դաշնակիցների կողմից: 3. Ընդունեցին ի գիտություն մարշալ Ստալինի հայտարարությունն այն մասին, որ եթե Թուրքիան պատերազմի մեջ մտնի Գերմանիայի դեմ և դրա արդյունքով Բուլղարիան պատերազմ հայտարարի Թուրքիային կամ հարձակվի նրա վրա, ապա Խորհրդային Միությունն անհապաղ պատերազմի մեջ կմտնի ընդդեմ Բուլղարիայի: Կոնֆերանսի մասնակիցները ընդունեցին ի գիտություն, որ այս փաստն ուղղակի մատնացույց կարվի պատերազմի մեջ Թուրքիային ներգրավելու շուրջ հետագա բանակցությունների ժամանակ»:

Արդեն 1944 թվականն էր: Խորհրդային Միության ժողովուրդները նորանոր հաղթանակներ էին ձեռք բերում: Սակայն Թուրքիան դեռ սպասում էր: Սպասում էր, որովհետև այդպես էր Չերչիլի կամքը: Բայց ԽՍՀՄ-ը հաշվի առնելով այդ ամենը, Թուրքիայի նկատմամբ վարում էր անզիջող քաղաքականություն: Ահա թե ինչու Թուրքիայի ապագա ճակատագիրն անչափ անհանգստացնում էր Չերչիլին, որը և 1944 թ. հուլիսի 11-ին Ստալինին ղրկած նամակում հայտնում էր, որ Թուրքիան պատրաստ է անհապաղ Գերմանիայի հետ խզել հարաբերությունները: Այնուհետև արդարացնելով պատերազմի մեջ Թուրքիայի չմտնելը, Չերչիլը փորձում էր Ստալինին համոզել, թե Թուրքիայի կողմից Գերմանիայի հետ կապերի խզումը խելացի կլինի, եթե ընդունվի որպես առաջին ներդրում: «Անցյալ պատերազմում,— ավարտում էր իր նամակը Չերչիլը,— թուրքերի հետ դաշինքը գերմանացիների համար թանկ եղավ և այն փաստը, որ Թուրքիան խզում է իր հարաբերությունները, գերմանական հոգու համար կհնչի որպես թաղման զանգ: Թվում է այժմ ամենահարմար պահն է, որպեսզի խփի թաղման զանգը...»:

Խորհրդային զորքերն արդեն կոտրել էին հիտլերյան Գերմանիայի ողնաշարը, գերմանական զորքերը խոշոր պարտություններ կրելով, արագորեն զիջում էին իրենց զավթած տարածքները: Հաղթանակն արդեն անդառնալի էր դարձել: Ահա, այսպիսի պայմաններում Չերչիլը Թուրքիայի կողմից Գերմանիայի հետ հարաբերությունների խզումը համարում էր թաղման զանգ:

Բայց Ստալինին հեշտ չէր համոզելը: Ինքը, Չերչիլն է վկայում, որ Ստալինը Թուրքիայի հարցում իրեն տվել է խուսափողական պատասխան: Ահա, թե ինչ է պատասխանել Ստալինը 1944 թ. հուլիսի 15-ին: «Թուրքիայի վերաբերյալ հարցը հարկավոր է քննարկել այն փաստերի լույսով, որոնք լավ հայտնի են Մեծ Բրիտանիայի, Խորհրդային Միության և ԱՄՆ-ի կառավարություններին՝ անցյալ տարվա վերջերից թուրքական կառավարության հետ բանակցությունների ժամանակից: Դուք, իհարկե, հիշում եք այն մասին, որ մեր երեք երկրների պետությունները համառորեն առաջարկում էին Թուրքիային դաշնակիցների կողմից հիտլերյան Գերմանիայի դեմ պատերազմի մեջ մտնել դեռևս 1943 թ. նոյեմբերին ու դեկտեմբերին: Դրանից ոչինչ չստացվեց: Ինչպես Ձեզ հայտնի է, թուրքական կառավարության նախաձեռնությամբ սույն թվի մայիս-հունիսին մենք նորից բանակցությունների մեջ մտանք Թուրքիայի հետ և նրան երկու անգամ առաջարկեցինք այն նույնը, ինչ առաջարկել էին երեք դաշնակից պետությունները անցյալ տարվա վերջին: Դրանից նույնպես ոչինչ չստացվեց: Ինչ վերաբերվում է Թուրքիայի կողմից այս կամ այն նիսամիջոցին, ապա ներկա ժամանակում դրանում օգուտ չեմ տեսնում դաշնակիցների համար: Նկատի ունենալով Գերմանիայի նկատմամբ թուրքական կառավարության խուսանողական և ոչ պարզ դիրքը, ավելի լավ է Թուրքիային հանգիստ թողնել և թուրքերի վրա նոր ճնշում չանել: Այդ, իհարկե, նշանակում է, որ Գերմանիայի դեմ պատերազմի մեջ մտնելուց խուսափող Թուրքիայի պահանջները հետպատերազմյան գործերում հատուկ իրավունքներ ունենալու, նույնպես վերանում են»:

Այսպիսով, պարզ էր դառնում, որ Չերչիլը չէր ուզում ռազմական գործողությունների մեջ մտցնել թուրքական ընտիր զորամասերը: Նրանց համար ուրիշ դեր էր հատկացված և ամեն գնով հարկավոր էր դրանք պահել ապագան նկատի ունենալով: Թուրքիայի նկատմամբ Մեծ Բրիտանիայի հոգատարության հետևում գնացող նպատակները լավ էր հասկանում Ստալինը և նրա հաստատուն դիրքորոշումը դարձավ Չերչիլի նպատակների իրագործման գլխավոր խոչընդոտը:

Ինչպես վկայում են փաստաթղթերը, Չերչիլը վերջին անգամ փորձել է Ստալինի հետ քննարկել Թուրքիայի խնդիրը 1945 թ. հուլիսի 18-ին, Պոտսդամում: Այդ մասին հետաքրքիր գրառումներ է թողել Չերչիլը, որից էլ հարկ ենք համարում մեջբերում կատարել: «Ես,— գրում է Չերչիլը,— շոշափեցի Թուրքիայի և Դարդանելի հարցը: Հնական է, որ թուրքերը տագնապի մեջ են: Ստալինը բացատրեց, թե իրականում ինչ է կատարվել: Թուրքերը դիմել են ռուսներին, առաջարկելով կնքել դաշինքի պայմանագիր: Ի պատասխան դրա, ռուսները հայտարարել են, որ պայմանագիրը կարող է կնքվել միայն այն դեպքում, եթե կողմերից ոչ մեկը ոչ մի պահանջ չունի, իսկ Ռուսաստանը ուզում է ստանալ Կարսը և Արդահանը, որոնք նրանից խլել են անցյալ պատերազմի վերջին: Թուրքերը պատասխանել են, որ նրանք չեն կարող քննարկել այդ հարցը: Այդ ժամանակ Ռուսաստանը դրել է Մոնտրեի կոնվենցիայի հարցը: Թուրքերը պատասխանել են, որ նրանք այդ հարցն էլ չեն կարող քննարկել, և դրա համար էլ Ռուսաստանը հայտարարել է, որ նա չի կարող քննարկել դաշինք կնքելու պայմանագիրը»:

Ամփոփենք: Թուրքական բանակներն այդպես էլ մնացին իրենց տեղում: Նրանք չհամարձակվեցին պատերազմի մեջ մտնել ԽՍՀՄ-ի դեմ, որովհետև այդպես էլ նրանց համար չստեղծվեց «հարմար պահը»: Թուրքիային այդ պահից զրկեցին խորհրդային զինված ուժերը, որոնց շարքերում ռուսների ու վրացիների, ուկրաինացիների ու ղազախների, բելոռուսների ու ուզբեկների, թաթարների ու մյուսների հետ ուս-ուսի կռվում էին հայ ժողովրդի փառապանծ զավակները: Հայրենական մեծ պատերազմի բոլոր ռազմաճակատներում հայ ժողովրդի զավակները, շարքային զինվորից մինչև մարշալ, իրենց փառքով պսակեցին, որովհետև խորապես համոզված էին, որ ռազմաճակատների բոլոր հատվածներում, պարտիզանական ջոկատներում, ընդհատակում մարտնչում են նաև իրենց մայր Հայաստանի ազատության համար:

Վլադիմիր ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
Պատմական գիտությունների դոկտոր

Երեխաների սեռական շուտ հասունացման մասին

Չինական շատ գիտնականներ ահա արդեն քանի տարի գլուխ են կոտրում լուծելու երեխաների ժամանակից շուտ սեռական հասունացման առեղծվածը: Հենց միայն Շանհայի շրջանում արձանագրված են հազարից ավելի 5 տարեկան տղաներ՝ հասուն տղամարդու բոլոր տվյալներով և աղջնակներ, որոնց մարմնաձևերին կնախանձեին շատ ու շատ մայրիկներ:

Գաղտնիքը թաքնված է Չինաստանի սննդի և հրուշակեղենի ձեռնարկություններում առավել թանկ արտադրատեսակների մեջ տարբեր հորմոնալ նյութեր օգտագործելու երևույթի մեջ: Ի դեպ, հասկանալի չէ այդ նյութերի օգտագործման խոհարարական անհրաժեշտությունը:

Կարգավորում են... շների գլխաքանակը

Այսուհետև Չինաստանի մայրաքաղաք Պեկինում շուն պահող քաղաքացիք ամեն տարի 6 հազար յուան (703 դոլար) հարկ պիտի վճարեն յուրաքանչյուր շան համար: Պարտադիր է նաև դրանց գրանցումը:

Քաղաքային իշխանությունները հայտարարել են, որ նոր օրենքը կոչված է Պեկինում կարգավորելու շան գլխաքանակը: Որովհետև,— ինչպես նշում են նրանք,— չնայած պաշտոնական արգելքներին, շները շատ արագ բազմանում են: Այսուհետև շան տերերն իրենց շքամուտքերում պետք է կախեն ցուցատախտակ, ուր գրված լինի, թե այդ տանը շուն են պահում: Ըստ նոր օրենքի, խստորեն արգելվում է շների ուղեկցությամբ կամ հետ երևալ հասարակական տրանսպորտում, խանութներում, դպրոցներում, ինչպես նաև շների հետ զբոսայգի գնալ:

Հեղինակության հարց է

Միակողմանի երթևեկությամբ փողոցում բախվում են արտասահմանյան մակնիշի երկու ավտոմեքենա: Մեկի ղեկին նստած էր օրենքով գող, իսկ մյուսի՝ «գողական հեղինակություն»: Գողը անմիջապես դիմացինից պահանջեց մեկ միլիոն և զայրացած ասաց.

— Ինչ է, չտեսա՞ր ով է դիմացից գալիս: Չէի՞ր կարող ճանապարհի կեսն ինձ զիջել:

— Դու իրավացի ես, ես պետք է այդպես էլ վարվեի, բայց թարսի պես չգիտեի, թե դու որ կեսով կուզենաս անցնել:

Զիջում է նա, ով ողջամիտ է

Նշանավոր խուզարկու Շերլոկ Հոլմսի կերպարի ստեղծող նույնքան նշանավոր Քոնան Դոյլը ազատ ժամանակ զբաղվում էր սպիրիտիզմով: Մի անգամ նրա մեջ միտք հղացավ այդ հրապուրանքով վարակել նաև Բեռնարդ Շոուին:

— Գիտե՞ք,— ասաց մեծ խուզարկուի զարմանալի արկածների հեղինակը,— հենց որ ահա այսպես ձեռքերս պարզում եմ առաջ, սեղանը իսկույն սկսում է հետ-հետ գնալ:

— Զարմանալի ոչինչ չեմ տեսնում,— պատասխանեց Շոուն,— առաջինը զիջում է նա, ով ավելի ողջամիտ է:

Լավատես եղեք

Հարվարդի բժշկական դպրոցից դոկտոր Խեքիքը երկար ժամանակ ուսումնասիրելով սրտային հիվանդների վիճակը, եկել է այն եզրակացության, որ այն հիվանդները, որոնք չեն ենթարկվել վախի զգացմանը, չեն տագնապել, թե որքան վտանգավոր է իրենց հիվանդությունը, ապրել են ավելի երկար, քան նրանք, որոնք մշտապես անհանգստացել են իրենց վիճակի համար:

Գիտնականներն այն կարծիքին են, որ հիվանդների լավատեսությունը օրգանիզմում առաջացնում է ֆիզիոլոգիական փոփոխություններ և ակտիվացնում նրա պաշտպանական մեխանիզմները:

Հաստատված է հիվանդի հոգեկան վիճակի և որոշ հորմոնների աճի միջև կապը, որը բարձրացնում է օրգանիզմի դիմադրողականությունը:

ԷՍՊԻՍԻ ԲԱՆԵ՛Ր

Նովոռոսիյսկի արվարձանում, հանձին Ռուսաստանի իրենց համար ոսկեբեր շուկա հայտնաբերած թուրք կոմերսանտները բեռնատարների համար հավաքակայան էին սարքավորել, ուր սպասարկումը կազմակերպված էր արտասահմանյան լավագույն չափանիշներով: Կիսալուսնի երկրի վարորդները կանգառների ժամանակ այստեղ հանգստանում են թուրքավարի, այսինքն՝ իրենց համար սովորական պայմաններում: Նրանց տրամադրության տակ են քաղաքակիրթ ննջարաններ, սրճարան, տեխսպասարկման ծառայություն: Թվում է, թե թուրք գործարար-բիզնեսմենները ամեն ինչ հաշվի էին առել իրենց հարմարության համար, բացի նրանից, որ գործ ունեն մի երկրի հետ, ուր այլ բարքեր էլ կան:

Մի օր Քուբանյան այս բարեկեցիկ ավանը անսպասելիորեն մեքենաներով հյուր եկան անծանոթ անձինք: Նրանք ուղղահավատների այս անվրդով քաղաքի բնակիչներին հաշիվ ներկայացրին՝ դարասկզբին թուրքերի կողմից այլ ժողովուրդներին պատճառած վնասների համար: Հատուցման գումարը սահմանված էր 20-ական դոլար՝ օսմանյան կայսրության հետնորդների յուրաքանչյուրի քթի համար:

Ինչո՞ւ հատկապես քթի, այդ մասին տվյալներ չունենք:

Որպես տասնամյակներով ոտնահարված արդարությունը վերականգնելու ծանրակշիռ ապացույց թուրքերին ներկայացվեցին Կալաշնիկովի ավտոմատներ և թեթև հրազեններ:

Այս դեպքից ոչ շատ առաջ Մինգրելսկոյե կայարանում, թուրքերին, նույն ծանրակշիռ ապացույցներով, փորձեցին համոզել մի քանի վայրագ քաղաքականության վնասների վերացման անհրաժեշտության մասին: Այն ժամանակ, բուռն բանավեճերի արդյունքում, թուրքերից մեկը սպանվեց, իսկ մի քանիսը վիրավորվեցին: Հաշվի առնելով այս տխուր դասը, թուրքերը որոշեցին այս անգամ խելամիտ լինել և իրենց պապերի մեղքերը քավելու համար վճարել սահմանված փրկագինը: Ինչեր են կատարվում աշխարհում: Վայրագությամբ նույնիսկ թուրքերին կարելի է զարմացնել:

«ՀՈՒՇԵՐԻ ԳԻՐՔ»

Ավելի քան քառորդ դար առաջ լույս տեսավ Ստ. Զորյանի «Հուշերի գիրքը» (Հայպետհրատ, 1958), որն ամփոփում է հայ գրողների և մշակույթի այլ գործիչների մասին հուշերը: Ծանրաշատ, բազմաժանր գրողի այս գիրքը ևս լավ ընդունվեց ընթերցողների կողմից: Գիրքն ընկրվում է ճանաչված մտավորական Ռուբեն Զարյանի առաջաբանով, որով նա հույս է հայտնում «որ նոր հրատարակության մեջ այս հուշերի գիրքն ավելի ընդարձակվի և նրանում տեղ գտնեն նկարական այլ դեմքեր ևս, որոնց Զորյանը հանդիպել էր իր կյանքի ճանապարհին»:

Սույն գրքի երկրորդ լրացված հրատարակությունը 1991 թվականին իրականացրեց «Հայաստան» հրատարակչությունը: Նոր ժողովածուում, որտեղ վերականգնված են Ավ. Իսահակյանին, Վ. Տերյանին, Մ. Աբեղյանին, Մ. Սարյանին նվիրված արգելված հատվածները, նախկին 12 գործիչների փոխարեն ընթերցողը կարող է տեղեկանալ 22 գործչի կյանքի առանձին դրվագներին:

Իր «Երկու խոսքում» հեղինակը գրում է. «Ես նրանց ներկայացնում եմ այնպես, ինչպես ինքս եմ ընկալել, ինչպես տեսել եմ նրանց և ինչ լսել եմ նրանցից»:

Այսօրվա ընթերցողը, ինչու չէ, նաև գրողը, շատ ուսանելի բան կգտնի Զորյանի նոր ժողովածուում: Կզարմանա, թե որքան բծախնդիր է եղել իր ստեղծագործության նկատմամբ Նար-Դոսը և որքան համեստ: «Այդ 25 տարվա գրողի ստաժ ունեցող հեղինակը ամաչում էր ձեռագիրը տանել հրատարակչական ընկերություն»,— կարդում ենք նրա մասին հուշերում:

— Ես ինչպե՞ս տանեմ, թե՝ գրվածքս տպագրե՛ք... Ծը, անհարմար է»: Իսկ ճշտապահությո՞ւնը: «Չեմ հանդիպել ու չեմ հիշում նման ճշտապահ ու բարեխիղճ աշխատող: Խմբագրություն գալիս էր բոլորից շուտ և հեռանում էր ամենքից ուշ...»:

Կամ որքան օրինակելի է Մանուկ Աբեղյանի ճշտապահությունը: Մարդ, որն իր հարսանիքի մյուս օրը, ի զարմանս Էջմիածնի ճեմարանի գիշերօթիկի աշակերտների, հարսանեկան ֆրակը հագին ժամանակին ներկայանում է դասին:

Որքան բարյացակամ, մարդկանց հանդեպ ուշադիր ու հոգատար է եղել Ավետիք Իսահակյանը: Մի առիթով Զորյանը դիմում է Իսահակյանին, որ նա այնպես վարվի, որպեսզի այցելուները չխանգարեն իրեն:

— Ես չեմ կարող ինձ դիմողին չընդունել: Դա պատիվ չի բերի գրողին,— ասում է նա:

Այս տողերը գրելիս հիշեցի ժամանակակից գրողներից մեկին, որի մոտ 3 օր սպասողը չի կարողացել արժանանալ նրա ընդունելությանը, իսկ մեկ այլ գրող, աշխատասենյակում լինելու փոխարեն, մշտական գրանցում է ստացել ճաշարաններում:

Անշուշտ, գրողը պետք է լինի ամենաարժանապատիվը, հարգի իր անձն ու կոչումը և մարդկային վերաբերմունքի դրական օրինակ ցույց տա ամեն պահ, իր օրինակով վարակի այլոց:

Այսօր, քան երբևէ, հայ մարդուն պետք է հատուկ լինի աշխատասիրությունը, գործը ժամանակին ու անթերի անելը: Այդ առումով տարիների հեռվից մեզ դաս է տալիս Նար-Դոսը: «Նա ինձ հիշեցնում էր մեր հին գրիչներին,— պատմում է Զորյանը,— որ հանձն առած գործը կատարում էին անձնուրաց և դրա համար նրան, հների լեզվով ասած, կարելի էր կոչել «Սպասավոր բանից» հայ լեզվի, խոսքի աշխատավոր: Այս համեստագույն գրողը մի առիթով ասում է. «Բա ուրիշ ինչպե՞ս կարելի է: Արվեստը քրտինք է պահանջում: Ես իմ «Պայքար» ու «Մահը» արտագրել եմ ութ-ինն անգամ, և եթե տպված չլինեին, նորից կարտագրեի»:

Իսկ ինձ հայտնի մի գրասենյակային աշխատող զլացել էր արտագրել մեկ ու կես էջանոց գրությունը, հինգ կտոր թուղթը սոսնձած էր ներկայացրել վերադասին: Այդ ձեռագիրն ընթերցելու համար ստիպված հրավիրել էին հեղինակին:

«Ես չգիտեմ մի ուրիշ նկարիչ,— գրում է Ստեփան Զորյանը Հակոբ Կոջոյանի մասին,— որ աշխատեր այնպես անդադրում: Առավոտից մինչև գիշեր նա կամ մոլբերտի առաջ էր, կամ սեղանին հակած, զարմանալի կենտրոնացած, խորասուզված»:

Համոզված ենք, որ այսպիսի, ոմանց համար հեքիաթային թվացող աշխատասիրությունը հատուկ է միայն իսկական, տաղանդավոր արվեստագետներին, որոնք և կարողանում են գլուխգործոցներ ստեղծել:

Հարկ է, որ հիշենք նպատակային և սկզբունքային պայքարի օրինակ հանդիսացող Ղազարոս Աղայանին: Զորյանն այդ մասին գրում է. «Նա մեռավ գեղեցիկ մահով, ինչպես հերոսն է մեռնում, պայքարի մեջ, այն պահին, երբ հակառակորդների դեմ գրած հոդվածը գրպանում էր գնում խմբագրություն: Այդ փառահեղ մարդն ու գրողը, հմուտ մանկավարժն ու հայերենը պաշտպանում էր. «Մի ամաչեք մեր լեզվից, փողոցով անցնելիս բարձր խոսեք, որ ամենքը, օտարներն էլ զգան, թե կա հայ ժողովուրդը, և հայ լեզու, որը ոչ մի բանով պակաս չէ ուրիշ լեզուներից: Իսկ Նար-Դոսը հայոց լեզվի մասին ասել է. «գրականությունը և լեզուն սիրում են հայրենի հող, հայրենի ժողովրդի միջավայր: Եթե Հայաստանն անկախ, ինքնավար լիներ մեր ժամանակ՝ մեր լեզուն այժմ ավելի կատարյալ կլիներ...»:

Իսկ բժիշկ Մաղաքյանը, երբ ռուսերեն դիմում է Մանուկ Աբեղյանին, վերջինս ասում է.

— Բժիշկ, ինձ հետ հայերեն եք խոսում:

Զորյանը գեղանկարչի վարպետությամբ է նկարագրում դերասան և գրող Միքայել Մանվելյանի ոչ միայն դիմագծերն ու հագուստ-կապուստը: «...Միշոյի համար շատ լուրջ հոգս էր երեխաների դաստիարակության խնդիրը: Տեսնելով փողոցի քայքայող ազդեցությունը երեխաների վրա, նա հոգով տառապում էր, երբեմն վրդովվում ծնողների վրա, քաղաքացիների վրա, որ անտարբեր են, չեն մտածում նրանց ապագայի մասին: Երբ փողոցում նկատում էր մի փոքրահասակ տղայի ծխելիս՝ անմիջապես գլուխն օրորում էր վշտացած և նկատողություն անում, իսկ երբ նրանցից մեկը մոտենում էր ծխախոտը կպցնելու՝ Միշոն կանգնում էր զայրացած. «Գնա, քո ծխելու ժամանակը չէ»: Իսկ կռվող տղաներ տեսնելիս, իսկույն վազում էր նրանց իրարից զատելու ու հանդիմանելով կռվողներին՝ կամ հաշտեցնում էր, կամ ճամփում այս-այն կողմ»:

Գրքում զետեղված են լուսանկարներ, նամակներ, ձեռագրեր: Ընծայագրերից են. «Լավ ընկեր Ստեփան Զորյանին» (Շիրվանզադե), «Շատ սիրելի Ստեփան Զորյանին, լավագույն հուշերով, Ավ. Իսահակյան», «Սիրելի Ստեփան Զորյանին, որից հայ մանուկները լեզու, գույն և բարի վերաբերմունք են հայցում» (Ե. Չարենց):

Գիրքը բարեխղճորեն հրատարակության են պատրաստել գրողի որդիներ Լևոն և Կարեն Զորյանները:

Այս հետաքրքիր գիրքն ընթերցելուց հետո մենք ուզեցինք պարզել, թե առաջիկա տարիներին գրողի ո՞ր ստեղծագործությունները հնարավոր կլինի հրատարակել: Այդ նպատակով հանդիպեցինք գրողի կրտսեր որդի՝ Կարենին, որն ասաց.

— Հրատարակվում է Զորյանի երկերի լիակատար ժողովածուն, որն անհամեմատ ավելի ծավալուն կլինի, քան նախորդ հրատարակությունը՝ 12 հատորով: Այնտեղ կմտնեն անտիպ, անավարտ գեղարվեստական երկեր (վեպ, պատմվածք, պիես, հոդվածներ, հուշեր, օրագրեր և նամակներ):

Հրաչյա ՀՈՎՆԱՆՅԱՆ
Հայաստանի ազգային գրադարանի գլխավոր գրադարանավար

ՓՈՔՐԻԿ ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հեռախոս՝ 224426

Կայծ աշխատում եմ անկանոն, [illegible] համարյա չկա և բնականաբար, այժմ հազվադեպ են [illegible] չէ, թե որքանով բերում գրածը «ընկալ կտանա»: կարևոր է նաև այն, որ մարդիկ իրենց հուզող հարցի մասին կիսվելով ընթերցողների հետ, մի քիչ բավարարված են զգում, դուրս գալով սրբեսային վիճակից: Ուրեմն՝ մեր նոր բաժինը.

Հեռախոս՝ 22-44-26.

Գոհեկություն

— Այո՛...

— Այո՛, լսում եմ.

— Զարմանում եմ, որ միացա, խմբագրությո՞ւնն է:

— Այո՛, համեցեք, լսում եմ ձեզ...

— Ես շատ զայրացած եմ: Այսօր մտել եմ շուկա, պոգոտայի № 1 շուկան ու հանդիպել ներդաշնակ գոհեկության: Այսինքն՝ պատկերը միշտ է կրկնվում, ուղղակի այսօր որոշեցի անտարբեր չանցնել և ուղարկեցի իմ հասանելիք գոհեկությունները:

— Ձեզ վիրավորե՞լ են...

— Միայն ինձ չէ, բոլորին: Մոտենում եմ կարտոֆիլ վաճառողին: Նստել է վաճառասեղանին, կեղտոտ կոշիկները դրել ուղղակի կարտոֆիլի վրա ու... առևտուր անում: Կարգի եմ հրավիրում, շատ հանգիստ ասելով, թե մեծ մարդ եք, ձեր առջև օրական մի հազար մարդ, այդ թվում կին է կանգնում, ինչու այսպես տգեղ, ուղղակի թառել եք սեղանին, կարո՞ղ եք ձեր կեղտոտ կոշիկներին ու տաքարին: Վաճառողը ձայն չի հանում ու անտարբեր նայում է ինձ, զարմանում, թե այս ի՞նչ եմ խոսում, բայց կողքի կանգնած երիտասարդ, պճնված աղջիկը կատաղած հարձակվում է վրաս. հեգանից իրավունք պետք է վերցնեք նոր նրստեներ, դե գնա, քո նմաններին կարտոֆիլ չենք տա, գլուխս գցագետ չխաղաս, նա-չկա դասատու ես ու ծիծաղում է: Ծիծաղում են և մյուս վաճառողները: Զհասցրեցի բացատրել, որ ոչ միայն դասատու եմ, այլ համալսարանի դասախոս, գիտնական... Աղջիկը վրա տվեց. քեզ էլ գիտենք, քո գիտուններդ տոպրակով սաղ օրը մեզանից կարտոլ են ուզում...

Ամբողջ օրս անցավ ծանր, նյարդային վիճակում: Չէի կարող չհայտնել ձեզ:

— Իսկ կարո՞ղ եք ներկայանալ...

— Իհարկե՝ Պերճուհի Վարդապետյան, բանասիրական գիտությունների թեկնածու: Ցտեսությո՛ւն:

Կարգուկանոն բոլոր հարցերում

Վերջերս շատ ենք խոսում անկարգությունների, թափթփվածության, անօրինականության մասին:

— Եկեք լավին լավ ասենք, վատին՝ վատ,— առաջարկում է մեզ ընթերցող, կենսաթոշակառու Բ. Մկրտչյանը՝ Երևանից:— Որոշեցի սեփականաշնորհել բնակարանս և այդ հարցով դիմեցի Մյասնիկյանի շրջգործկոմ: Չեմ թաքցնում տագնապս. դիմեցի սարսափահար վիճակում, համոզված էի, որ ինձ կպահանջեն հերթեր, կոպտություն ու քաշքշուկներ: Բայց, հարգելի խմբագրություն, զարմացած եմ ու հիացած: Հարցաթերթիկը շրջգործկոմ հանձնելուց հետո նշված ժամկետին ներկայացա: Ամեն ինչ պատրաստ էր. վճարեցի բանկում 230 դրամ, փաստաթղթերը հանձնեցի գույքագրման վարչություն և 15 օր հետո ստացա սեփականատիրական քարտս: Վաղուց, շատ վաղուց մենք նման կարգուկանոնի չէինք հանդիպել: Ես դարձա բնակարանատեր՝ առանց քաշքշուկի, ծանոթ-բարեկամների միջնորդությունների ու ծախսերի:

Շնորհակալություն այդ գործով զբաղվող բոլոր մարմիններին:

«Աստված ավելի վատթարից ազատի»

Թերևս խոսքս սկսեի Չիպոլինոյի մասին հեքիաթի ոճով, սակայն, համաձայնեք, հեքիաթային տրամադրությունից շատ ենք հեռու: Մեր անկախ ու մանավանդ «շատ հպարտ» Հայաստանում, իրոք, գնահատելին և իրոք մերժելին այնքան են խառնվել իրար, որ հաճախ չգիտես՝ ո՞ւմ ուղղես դրվատանքդ: Էլ ուր մնաց, թե ո՞ւմ հասցեագրես զայրույթդ ու վրդովմունքդ՝ անօրեն և անպատասխանատու վերաբերմունքի համար:

Սակայն նախ խրախուսանքի տրամադրությամբ: Իրոք, գնահատելի է, որ բարեգործական նավթ ստացողների աղմուկ-դժգոհությունը պակասել է, քանի որ նավթի մեքենան գալիս է ժամանակին և մարդիկ ստանում են նրանցի նավթը: Իհարկե, խոսքս այն մասին չէ, որ սույն օգնությունը ընդգրկման շրջանակով բավարար չէ, քանի որ փողոցներից նավթ գնող քաղաքացիներն ինձ շատ լավ կհասկանան, թե գիտաշխատողի աշխատավարձը որքանով է համատեղելի նավթով բնակարան տաքացնելու հետ:

Արդեն մի քանի տարի է, ինչ մոմը, նավթն ու լամպը դարձել են բնակարանը լուսավորելու հիմնական միջոցներ: Անշուշտ, աղքատ մոմ որտեղի՞ց, որ տրվեր, կամ էժան գնով բաժանվեր բնակչությանը: Սակայն մի քանի լիտր նավթ խնայողի գնով պետք է, որ բաժանվեր, քանի որ օգնության նավթ բաշխելու սկզբունքը թերի է ու միակողմանի... Ինչևէ, ըմբռնումով հարմարվել ենք: Որ դժգոհենք էլ, ի՞նչ պիտի անենք:

Սակայն պարզվում է, հենց մեզ համար է ժողովուրդը ստեղծել «Աստված ավելի վատթարից ազատի» իմաստուն խոսքը: Դեկտեմբերի վերջին օրերն էին: Հայաստանի Հանրապետության օրինապահ քաղաքացիները (շատերը՝ սուղ միջոցներով) փորձեցին վճարել կոմունալ ծախսերը, այդ թվում և գրեթե չեղած էլեկտրաէներգիայի համար: Նախկին մեկ դրամի փոխարեն՝ կիլովատտը 8 դրամ 30 լուման շատերի համար հուսահատեցնող անակնկալ էր, մանավանդ, որ այն տարածվում էր նաև նախկին պարտքերի վրա: Տարեմուտի այս «նվերը» մարդիկ դեռ չէին մարսել, երբ էլեկտրաէներգիայի 1 կիլովատտը դարձավ 10 դրամ: Եվ նշանակություն չունի, այդ էլեկտրաէներգիան դու օգոստոս-սեպտեմբերին ես ծախսել, թե՝ հունվարին:

Բազում-բազում հանույթներից զրկված մեր ժողովուրդը «ըմբռնումով» օգտվում էր մեկ կամ երկժամյա լույս ունենալու գերագույն հնարավորությունից: Բայց չգիտես, ինչ նկատառումներով ու սկզբունքներով ղեկավարվող պաշտոնական այրերը այդ էլ շատ համարեցին և մի ամբողջ ժողովրդի «պատժելու», «խելքի բերելու», «կարգի հրավիրելու» համար որոշեցին ընդհանրապես լույս չտալ: Այդ հակաժողովրդական, հակատրամաբանական «պատժամիջոցը», որքան էլ անհավանական ու անթույլատրելի, «փորձարկվում է» անկախ Հայաստանի ժողովրդի վրա: «Բանկային ինքնըն է, խաշած են ցանում», ըմբռնումով մոտեցեք, մարդիկ: Եվ մի զարմացեք, որ ասենք, դուք տարիներով ռադիոյի վարձ եք վճարում ու... ռադիոն չի աշխատում, աղբահանության վճար եք տալիս ու ամբողջ օրը աղբակույտերի վրայով քայլում, ջրի վարձ եք տալիս, բայց ամիսներով ջուր չեք ունենում: Սույն օրինազանցությունների համար առ այսօր ոչ մի պատժամիջոց չի կիրառվել և չի էլ կիրառվի:

Կուզեի հարցնել նաև, թե ո՞վ է այս «տաղանդավոր մտահղացման» հեղինակը, որ իրեն իրավունք է վերապահում, վարձը չմուծողի պատճառով պատժել նաև մուծողին: Կամ ի՞նչ բարոյականությամբ են առաջնորդվում այդ պաշտոնյաները նման «պատժամիջոցներ» մոգոնելով մի երկրում, որտեղ կողոպտված են մարդկանց տարիների խնայողությունները, ամիսներով ձգձգում, չեն տալիս աշխատավարձ, նպաստ, թոշակ կամ տալիս են այնպիսի ուշացումով, երբ այն արդեն կիսով չափ արժեզրկված է:

Արևելքի երկրներում «զնդան գցելը» համարվել է ծայրագույն պատիժ, որովհետև դրանով մարդուն զրկել են լույսից: Հիմա «զնդան են նետում» ամբողջ բնակչությանը՝ լույսի փողը չտալու համար: Որպես պատմաբան-արևելագետ, ես գտնում եմ, որ սույն որոշումը սադրանք է մեր պետականության, մեր իշխանությունների դեմ՝ նրանց հեղինակությունը ստվերելու նպատակով: Կպատժվե՞ն, արդյոք, մեղավորները:

Կարինե ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ
Պատմական գիտությունների թեկնածու

ԾՆՆԴՅԱՆ 110-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ

«Բանաստեղծ և բժիշկ Ռուբեն Սևակը»

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

20-րդ դարու սկիզբը Եւրոպա ուսանող հայ երիտասարդները նոր դարաշրջան մը բացին հայ գրականութեան մէջ:

Այս ուսանող մտաւորականներու առաջնորդներն էին Դանիէլ Վարուժան, Սիամանթօ եւ Ռուբէն Սեւակ:

Իրենց գրութիւններուն տեսակէտով՝

Դանիէլ Վարուժան պերճիմաստ արտայայտութիւններով եւ բառերու հարստութեամբ ամենէն ազնուականն էր: Սիամանթօն հայրենասիրական պոռթկումներով ամենէն [illegible]ն էր: Բայց Ռուբէն Սեւակ իբր մարդ ամենէն զգայուն եւ իրապաշտ ընկերվարականն էր:

Ռուբէն Սեւակ միակն է այդ շրջանի բանաստեղծներէն, որ Եւրոպա 6 տարի գիտութիւն ուսանած եւ բժիշկ եղած է:

«Բանաստեղծ եւ բժիշկ Ռուբէն Սեւակ»:

Այս միաւորումը Ռուբէն Սեւակի ամենէն յատկանշական կողմն է: Այս միաւորումով է, որ Ռուբէն Սեւակ յուզումնալից տարբեր շունչ մը յենաւ Եւրոպայէն իր գրութիւններով եւ իր գաղափարներով:

Այս է թերեւս պատճառը կարգ մը քննադատ-մտաւորականներու ընդած անիրաւ կեցուածքին Ռուբէն Սեւակի հանդէպ: Իրենց գիտին մէջ ինքնաաշխատութեամբ զարգացած գրողները, բնական է, չպիտի կրնային հասկանալ եւ հանդուրժել բժիշկ-բանաստեղծ Ռուբէն Սեւակին:

Ռուբէն Սեւակի գրութիւններուն մէջ, բանաստեղծը եւ գիտութեան մարդը քով-քովի են:

Այսինքն, զգացումը եւ տրամաբանութիւնը, շատ պարզ, շատ հասկնալի. ժողովրդական լեզուով գրուած իր բանաստեղծութիւններուն ամէն մէկը իրական կեանքի տպաւորութիւններ են: Առանց բառերու մթերքի, առանց պոռոտախօսութեան, առանց շինծու զգացականութեան:

Ռուբէն Սեւակ իբր մարդ եւ իբր հայ, իր ծնունդին, իր անկեղծ խառնուածքին պատճառաւ չէր կրնար մարդկային եւ ազգային ցաւերէն հեռու մնալ:

Տառապեցաւ՝ մարդկային անհաւասարութեան եւ անարդարութեան ցաւերով:

Իբր բանաստեղծ եւ գիտութեան մարդ՝ տեսաւ, թէ ուր էր ցաւին արմատը եւ անոր համար կրցաւ գրել հայ գրականութեան ընկերային հարցերու ամենէն խիզախ եւ ամենէն տպաւորիչ բանաստեղծութիւնները: Եւ հայրենիքէն հեռու, անէծ եկած արիւնով լեցուն լուրերու ազդեցութեան տակ, իր պոռթկումը եւ զայրոյթը «Կարմիր գիրք»-ի բանաստեղծութիւններուն մէջ:

Այս հայրենասիրական բանաստեղծութիւնները, իրենց պարզութեան մէջ, պիտի մնան հայ դիւցազներգութեան ամենէն հարազատ եւ ամենէն զգայուն էջերը:

Ռուբէն Սեւակի գրականութեան սկզբունքը «միայն ժողովուրդին օգտին համար գրել» գաղափարն էր:

«Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր» շարքէն «Այլասերում»-ի մէջ տեսէք թէ Ռուբէն Սեւակ ինչպէս կհարուածէ այն գրողները, որոնք ազգին ցաւերուն կոնակ դարձուցած էին. «Չէ՞ք տեսներ արդէն թէ ինչպէս շատ մը գրագէտներ, լիրբ քաջութիւնը ունին յայտարարելու, թէ՝ իրենք ժողովուրդին համար չէ որ կը գրեն... Որբուկի պէս անտէր ցեղ մը հուժկու, ու լուսեղ ու սիրտոտ բարբառի մըն է ծառայ: Իսկ մեր գրագէտները հանելուկային, առեղծուածային, խաւարակոտ բաներ կըսեն իրեն ու մեր քերթողները՝ գրիչնին հայ արեան մէջ թաթխելէ վերջ՝ չինարէն տաղեր կը գրեն որպէսզի մարդ չհասկնայ...:

Հեռու մեն է ախտագին մտաւորականներ: Դուք ցեղին ուղեղն էք: Բայց երբ այդ ուղեղը ուրիշ կերպ չի կրնար խորհիլ, քան յուսահատեցնելով մեր կենսունակութիւնը, մենք պիտի փրցնենք ու նետենք այդ ուղեղը:

Մենք նոր միտքեր, նոր սիրտեր, նոր հոգիներ պիտի դարբնենք: Մեզի կարմիր ու մռայլ շուրթերով, ուժեղ ու ծփուն գրականութիւն մը պէտք է:

Մեզի առողջ ու երիտասարդ մտաւորականներ պէտք են: Ձուկն իր գլուխէն կը հոտի, ազգն իր մտաւորականներէն: Անոնք են ցեղի մը գլուխը... Մեզի նոր ոսկեդար մը պէտք է, նոր ոսկեդար մը, այլապէս՝ ո՞ւմ ո՛չ, վերածնունդ...»:

Դժբախտաբար, Ռուբէն Սեւակի մատնանշած ախտագին մտաւորականները հայ ժողովուրդին կրած մեծ աղէտէն ետքն ալ, ազգին եւ հայրենիքին ցաւերուն կոնակ դարձուցած, իրենց փղոսկրեայ աշտարակին մէջ «Արուեստը արուեստին համար»-ի յանկերգը հոլովելու կը շարունակեն:

Յետ եղեռնի սփիւռքի հայ գրականութիւնը քիչ բացառութիւններով, կարծես թէ բան չեղածի պէս շարունակեց ամենամեծ անտարբերութեամբ «Լարիմ-մենիմ-ծաղիկ-թիթեռնիկ-ես-դուն, եւ մանաւանդ ես-եսի Հոլովոյթով ինքզինքը օրօրել»:

Չորս տարի առաջ, նահատակ Ռուբէն Զարդարեանին տղուն, ծանօթ գրագէտ Հրաչ Զարդարեանին այցելեցինք. Ռուբէն Սեւակի մասին իր յիշատակները արձանագրելու համար: Հրաչ Զարդարեան մեզի 2 ժամուան խօսակցութեան ընթացքին, իր յուշերը պատմեց եւ կարգ մը մեկնաբանութիւններ ըրաւ:

Անոր զգայացունց մեկնաբանութիւնը, որ երիզի վրայ արձանագրեցինք, շատ սարսափեցուցիչ է:

«Եղեռնէ ետք մէջտեղ եղող մտաւորականները ընդհանրապէս շատ ուրախ եւ գոհ էին, որ մեծ գրողները անհետացած են: Որովհետեւ գրական հրապարակը իրենց մնացած էր»:

Անհաւատալի ըլլալով հանդերձ, իրականութեան մեծ բաժին մը կայ այս [illegible] մէջ: Որովհետեւ ուրիշ տեսակ բացատրել կարելի չէ, յետ Եղեռնի գրողներուն ցուցադրած անտարբերութիւնը Եղեռնի եւ նահատակ մտաւորականներու հանդէպ:

Վերապրող գրողներէն գրեթէ ոչ մէկը Եղեռնը եւ նահատակ մտաւորականներուն կեանքը եւ վախճանը նիւթ առնելով բան մը գրած է:

Մինչդեռ, Երուանդ Օտեանին բաժին պէս, հայ գրողները այս մեծ աղէտէն ետք, իրենց գրութիւններով Եղեռնը եւ նահատակ մտաւորականները խորհրդանշելով, երկինքը թնդացնելու պէտք էր:

Եթէ այդպէս ըրած ըլլային, անիրաւուած Հայ Դատը 50 տարիներ մոռացութեան չէր ենթարկուեր:

Օրինակ Հրանդ Նազարեանցը՝

Ռուբէն Սեւակի ամենամօտ բարեկամը եւ ընկերն էր եւ Սեւակի նահատակութիւնը ամենէն շատ իրեն ցաւ և ընդվզում պատճառելու էր:

Սեւակի կորուստէն ետք, Հրանդ Նազարեանցէ կսպասուէր որ՝ իր գրելու տաղանդով անմահացնէր, պանծացնէր Ռուբէն Սեւակի կեանքը եւ հերոսային վախճանը: Բայց այսպէս չեղաւ:

Հրանդ Նազարեանց Իտալիոյ Պարի քաղաքը քաշուած, գրեց իտալերէն լեզուով գրութիւններ եւ իտալացի սիրուհիին հետ ի զուր սպասեց, որ իրեն Նոպելի մրցանակը տրուի:

°°°

Ռուբէն Սեւակի կեանքի վերջին օրերը՝ իր բանաստեղծութիւններուն մէջ երգած գաղափարներուն պէս եղան, այսինքն՝ խիզախ եւ հերոսական: Նայեցէք ինչ կը գրէ Գուրգէն Մխիթարեան՝ 1946-ին Գահիրէ հրատարակուած իր «Քսաներորդ դար գրականութիւն» հատորին մէջ:

«Ռուբէն Սեւակի մահէն ետք, գեղեցկացաւ գրական իր հրաշակը, դարձաւ իր դէմքը հեքեաթային ու հերոսական նոյնիսկ, երբ պատմուեցաւ, թէ երիտասարդ հիւանդ թրքուհիի մը սնարին վերեւ, կրցած էր պահել ան իր հաւասարակշռութիւնը, իր ազգային, ընտանեկան ու հոգեկան հաւատարմութիւնը, մերժելով բացմը կախարդական հրաւէրը՝ ուրանալու ինքզինքը, ի գին իր կեանքին ու իր ձեռքով բժշկուած գեղուհիին...

Սրտառուչ, խորունկ վէպ մը կրնար դառնար իր պարագան», եթէ մէկը սիրտ ունենար արիւնի մէջ խեղդուած բանաստեղծին կեանքը գրական օգտագործումի մը առարկայ դարձնել: Արդար այս խղճահարութիւնը, որ հեռու կը պահէ մեր գրողները այդ օգտագործումէն, ինչ որ սրբապղծութեան հաւասար բան մը պիտի ըլլար: Ժամանակը թերեւս, տայ իր թոյլտուութիւնը օր մը, ոչ թէ արուեստի գործ մը հանելու համար անպատճառ եղերերգութենէն, այլ պանծացնելու համար երիտասարդ բանաստեղծին վեհ ու հզօր կեցուածքը»:

Դժբախտաբար մինչեւ հիմա, Գուրգէն Մխիթարեանի ենթադրութիւնը Ռուբէն Սեւակի համար, չիրականացաւ:

Ոչ մէկը պէտք եղած ձեւով հետաքրքրուեցաւ Ռուբէն Սեւակի հերոսական կեանքով:

Ի բացառեալ Գեղամ Սեւանէ, որ 1967-ին Երեւան հրատարակուած «Բանաստեղծին գողգոթան» անունով պատմուածքով վերապրեցուց Ռուբէն Սեւակի յիշատակը, եւ 1984-ին Պերճ Զէյթունցեան Երեւանի մէջ ներկայացուց «Մեծ լռութիւն» անունով, Դանիէլ Վարուժանի եւ Ռուբէն Սեւակի դրամը:

ԱՄԱԼՖԻ (Իտալիա).— Միջերկրականի ափին գտնվող այս քաղաքը Իտալիայի այն բնակավայրերից է, որ չունի «մայթեր»: Քաղաքի բոլոր շենքերը, ասես ծիծեռնակի բներ, կպած են ժայռերից: Փողոցներն անցնում են շենքերի տակ փորված թունելներով, իսկ բակ, հրապարակ և նման բաներ անհասկանալի են Ամալֆիի բնակիչներին:

Վ. Մ.

ՄԵԴՆԱՑԱ, ՄԱԼՈՒԼԱ (Սիրիա).— Այս փոքրիկ գյուղերը մեծ ճանաչում ունեն Սիրիայում: Դամասկոսից հարավ, կրաքարե ժայռաբեկորներում տասնյակ հինավուրց վանքեր կան՝ մենաստաններով, ուխտատեղիներով: Այստեղ քրիստոնեության ծննդի և զարգացման սրբավայրեր են, որտեղ հիմնականում ապրում են ասորիներ՝ երկրի հին բնակիչները:

Վ. Մ.

ՀԵՏԱՔՐՔԻՐ Է...

Մակատուի երկու երեսը

Այլմոլորակայիններ, ՞թե՞ հնաբնակներ

Նրանք շրջում են խմբերով, զինված՝ նիզակներով, կիսամերկ են կամ անթև բանկոններ հիշեցնող կաշվե զգեստ հագած: Մեկ զրուցում են մարդու նման և մեկ էլ վայնասուն բարձրացնում՝ որս տեսնելիս: Խուսափում են քաղաքակիրթ մարդկանց հանդիպելուց կամ այդ հանդիպումներն ավարտվում են ողբերգությամբ՝ վերջիններիս համար: Դրանք մակատուներն են՝ մարդկության մինչ օրս անհայտ մի ցեղ, որ ապրում է Հարավ-արևելյան Ասիայի ջունգլիներում՝ ջրերով ու որսով ճարուստ մի բացատում:

Արևմտյան հեռուստատեսության երկու լրագրողների հաջողվել է ոչ միայն թափանցել մակատուների բնակավայր, այլև ողջ պրծնել այնտեղից ու գործակալություններին պատմել իրենց տպավորությունները: Ճիշտ է, այդ այցելությունը նրանց համար ավարտվել է միայն նյութական զոհողությամբ՝ անծանոթ ցեղի բնակավայրում թողնելով ջարդուփշուր եղած տեսախցիկը և նկարահանված ժապավենը:

Մակատու ցեղը մի քանի տոհմերի հավաքածու է, որոնք ունեն իրենց խիստ սահմանագծված զբաղմունքը ու պարտականությունները:

Մակատու-կարան՝ որսորդներ են: Նրանց հիմնական զբաղմունքը «բնակչության» սննդի ապահովումն է, ինչպես նաև մորթեղեն՝ անձրևների շրջանում պաշտպանվելու համար:

Մակատու-տուրան զբաղվում է բնակավայրի հսկողությամբ, պահպանում է այն օտար ցեղերի հարձակումներից, կազմակերպում է ծիսական արարողություններ և բարձրանալով սրբազան արմավենիների կատարները՝ դիմում է իրենց գլխավոր աստծուն՝ կորրատոտեմին՝ աղերսելով տալ շատ որս, ծառերին՝ պտղաբերություն և շարունակել ցեղը:

Մակատուների բնակավայրի անգործ, բայց վայելող «դասակարգը» կոչվում է տուվա: Սա այն խավն է, որը ղեկավարում է ցեղի կյանքը, վայելում մյուսների աշխատանքը: Տուվան անմիջական կապի մեջ է նախնիների հոգիների և կորրատոտեմի հետ, կատարում է նրանց կամքը, հետևապես նրանց խոսքը պարտադիր է բոլորի համար:

Չնայած մակատուները հեռու են քաղաքակրթությունից, առավել ևս տեխնոգիտությունից, բայց նրանք պնդում են, որ այս մոլորակ են բերվել բոցի ուժով, որ իրենց նախնիները ապրել են «աստղային երկրի վեցերորդ մոլորակի վրա» և հույս ունեն, որ մի օր նորից կգան իրենց այցելության: Չնայած մակատուների մաշկը սև է, բայց իրականում նրանք պատկանում են սպիտակամորթերին: Լրագրողները նշում են, որ հավանական է, նրանք նախկին ծովահենների կամ ծանր հանցանք կատարածների սերունդներն են, որոնց ծնողներին հարյուրամյակներ առաջ մեկուսացրել են այս վայրերում և նրանք վայրենացել են: Իսկ նրանց կենցաղում վայրենիներին հիշեցնող շատ բան կա:

Երբ որսի ժամանակ (հատկապես արևադարձային անձրևների շրջանում) նրանց չի հաջողվում ավարով տուն վերադառնալ, մակատուները սկսում են ծիսական պարեր կատարել և վայնասուն-աղաղակներով կանչել գլխավոր տոտեմին: Ժամեր տևող «պարից» հետո, ով առաջինը ուժասպառ հողին կգլորվի, նա դառնում է օրվա որսը: Այդ իմաստով, նշում են լրագրողները, մակատուներն ունեն երկու երես՝ մեկ բարետես, հանգիստ հումանոիդներ են, մեկ էլ՝ գիշատիչ գազաններ: Նույնիսկ կարող են հոշոտել իրենց ցեղակցին, երբ վերջինս թույլ ու անզեն լինի: Հիրավի՝ ջունգլիների օրենքով են ապրում մակատուները:

Արևմտյան լրագրողների այս տեղեկությունները մեծ հետաքրքրություն է առաջացրել գիտնականների, հատկապես՝ մարդաբանների շրջանում: Թվում է, թե լրիվ ուսումնասիրված է մեր մոլորակը ու... հանկարծ այսպիսի անակնկալ:

Մարդու մազածածկույթը

Ըստ նորագույն տվյալների, մարդու գլխի վրա կա.

— եթե շիկահեր է՝ 150 հազար մազ.

— Շականակագույնի դեպքում՝ 110 հազար մազ.

— Սևահերների մոտ՝ 100 հազար մազ.

— Շիկահերներինը՝ ընդամենը 90 հազար մազ.

Մասնագետները ճշտել են նաև մազածածկույթի հետ կապված այլ մանրամասներ: Օրինակ, մարդու թարթիչների թիվը: Թարթիչների վերին շարքի մազերի թիվը 150—200 է, իսկ ներքին թարթիչներինը՝ 50—100 մազ.

Հաշված է, որ մարդու վրա կա 25 հազար մազ: Թարթիչների երկարությունը 8—12 մմ է (վերին), իսկ ներքինը՝ 6—8 մմ.

Մազերը օրվա մեջ աճում են հետևյալ արագությամբ. Գլխի վրա՝ 0,5—0,7 մմ, մորուքի՝ 0,6—0,8 մմ.

Օրվա ընթացքում մարդու գլխից թափվում է 5—12 մազ.

Յուրաքանչյուր մազի կյանքի տևողությունը 2—4 տարի է: Թարթիչները ապրում են 150 օր: Մազերի ամրությունը հավասար է 80 գրամի.

ՎԱՆ (Թուրքիա).— քաղաքի հինավուրց փողոցներից մեկը:

Ո՞րքան է կշռում գլխուղեղը

Ոզնի— 3,4 գրամ
Կատու— 31,4 —»—
Շուն— 100 —»—
Խոզ— 150 —»—
Կով— 350 —»—
Գորիլլա— 430 —»—
Ձի— 500 գրամ
Հնդկական փիղ— 4000—5000 —»—

Իսկ մարդու գլխուղեղը կշռում է 1400 գրամ.

Տնօրեն՝ Լավրենտի ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

Գլխավոր խմբագիր՝ Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ. Երևան—18, Մարշալ Բաղրամյան 24 բ, Հեռախոս՝ 22-44-26: Թերթը տպագրվել է ՀՀ կառավարության «Պարբերական» հրատարակչության չուքյունում: Հասցեն՝ Արշակունյաց 2: Ստորագրված է տպագրության 15.02.1995 թ.:
[illegible] Պատվեր 888: